

1475

17610
1072

Dr. Vlahović

NARODNI OBIČAJI
KOD VLAHAH
U
DALMACII

OD
S. LIUBIĆA.

Cěna fl. - : 40

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
З И Бр. 1127

ОБИЋАЈИ

KOD

MORLAKAH U DALMACII

SAKUPIO I IZDAO

S. LJUBIĆ.

Поклон
ЈОЦЕ ВУЈИЋА из Сенте
УНИВЕРЗИТЕТ. БИБЛИОТЕКИ
У БЕОГРАДУ

U ZADRU

SLOVOTISKARNICI BRATIA BATTARA

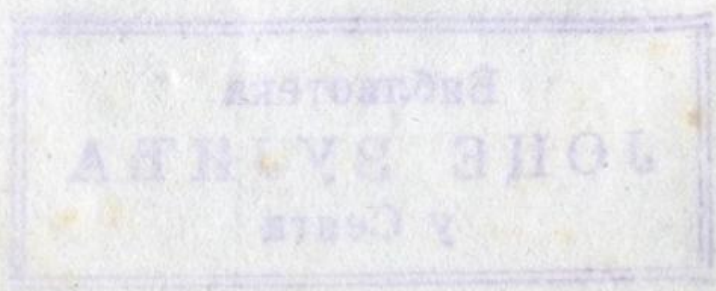
1846.

Библиотека
ЈОЦЕ ВУЈИЋА
у Сенти

*Ut cumque sit gratum et acceptum habeant a me cives nostri
qualecumque legatum, bono suo destinatum et valeant.*

Ric. Mead.

MOJOJ MAJCI

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION

OBIČAJI

KOD

MORLAKAH U DALMACII

Kada će Bože, dospiti ovo čoravo i neopako slédjenje za tujim običajim? Slavjani budimo, bratjo, najprije, ovo neka nam bude tĕlo naše, a druge stvari neka nam dodju izvana kano svarena hrana, od koje se što je najbolje s kervjom miša, a suvišak ne ostaje da ju šteti.

Tommaseo.

PREDGOVOR.

Promotranje običajah jednog naroda postavlja čovĕka na put, s kim mora se uvesti i promĕnuti kroz njegova najnuternjia skrovišta, i vodi ga još na udorazbiranje istoga redom iz svake strane. I na koj način bolje od jednoga naroda začeti namiso za prisuditi ga, nego smatrajuć njegove običaje? Ovi pokazuju javno njegovo dĕtinstvo i njegov naprĕdak k izobraženju, i ikonopisaju ga, kakono jest doisto, u njegovome redu naravoslovnome, razumnome i čudorednome. Ako paka od kogagodi odasvuda iskušani su, i iz strane dobra i zla njihovoga biležani, koju prudenost nemogu onim uploditi, koji uzderžuju ih? Pomno naznačenje i iskušanje njih, prikazano u knjigah, baš nemore biti uzrok od uzderženja, ako su u izceznutju, od izdignutja, ako su u

stanju oslabjenja, i od najveće sjajnosti, ako su u proljetu? I nemore pomnivo razmišljanje običajah jednoga puka biti s nekim načinom i prudno inim narodim? Nu napokon iz različnih njihovih novinah ne izvire još velika naslada? I ove misli potaknule su slabu moju pamet, da opisa običaje Morlakah, kako istinom su, ili dobre ili zle, budući da onaj, koj se primio podati na svétlo ono što reši jedan grad ili puk ili narod, dužan je još doisto prikazati dvojnivo i ono što ga grubi, za da tako videći zlo, od njega ostavi se, i ako hoće, da se upravi k napredovanju novog izobraženja; drugačie bolje bilo bi da muči. I to veće iskat ću reći istinu, budući da uvela se medju nama i inostrancim navlastito namiso zlo začeta od ovoga puka, t. j. da Morlaki su trag ljudski žeštok, nemiran, bezpametan, neblag i podoban za izveršiti kojemudrago zločinstvo; i zato pripovēdaju se od njih najtežje prikorednosti ubojstva, užeženjah i usilnostih. Što misleći samo čini dertati od straha svakoga, koi želi putovati kroz njihove kraine ¹⁾. Ali za upravo reći takva pećanja malo da ne poništo puku sa-

¹⁾ Ugledaj samo knjigu pod naslovom *Galleria Universale di tutti i popoli* (strana 6.vezak 89, list. 433), i lasno opaziti moraš veliki broj nečastivih pogrēšakah punom rukom amo tamozasipanih. Medju inim stvarim neredno štije se „I dalmati si confondono cogli Uscocchi e per

dašnjeg vremena mogu se nadmetnuti; i baš ako je kad tako, davat se ima krivinu nekim osobam a ne općenitoj žeštokoј ćudi naroda. U ovomu dēlu slēdit ću stupaje izversnih spisateljah, navlastito A. Fortis-a (*putovanje po Dalmaciji*) stavljajući iz strane ono, što ovaj nerodno i zločesno izvodio, nēke stvari pa stisnujući u kratko, a mnoga druga nadodajući, koja se u njegovoj knjizi ne nalaze; i ovo sve da bude za slavu slavnoga Slavjanskoga naroda, od koga i Morlaci su ne mala i lēpa granica. Napokon opomenuti imam moga blagorodnog stioca, da nēki od ovih običajah tu skoro bihu postavljeni u zabit, a neki paka nahode se kod katolikah, a nēki još samo kod rišćanah.

l'indole loro feroce e per l'inclinazione al depredare. Essendo stati sotto il dominio veneto hanno maggior tema de' castighi che i Licani. Non seppero però i montanari dimenticarsi della loro indipendenza. "I malo poslē „le donne delle montagne non escono mai di casa se non armate di un pugnale o di un tremendo coltello (ako ni to kudjelja!!!), per guardarsi da ogni sinistro accidente. "Evo koliko i u dan današnji more bezumno čeljade podati na svētlo. Nu tu skoro jako i lēpo odgovori vrēdni naš i vatreni domorodac A. Fenzi (Oglas. Zad. br. 99. 101).

ISTOČANJE MORLAKAH.

I.

Istočanje Morlakah sada po Dalmaciji naseljenih sastaje u merklini srednjih vikovah, zajedno s onezim od mnogih pukovah onoga doba, njim sličnih u običajih i u govorenju, i baš tako, da mogu uzeti se za jedan sami narod obilno razprosranjen od Jadranskog tja do Smerznutoga mora. Nasernutje razliĉnih kolinah, koja pod imenom Šitah, Djetah, Gotah, Hunah, Slavjanah, Hervatah, Avarah i Vandalah s mnoŹinom priklopili su sve rimske derŹave a navlastito Iliriu u vrime ukinutja zapadnog cesarstva, moglo je priko reda smutiti rodoslovja narodah, koji izprije ovdi stanovahu, na isti naĉin, more biti, mnogo prije dovedenih. Ostanak Ardieah, Autoriatah i drugih pukovah Ilirskih, koji su u staro vrime pribivali u Dalmaciji, i koji nisu bili od maĉa rimskoga posiĉeni, bit Će bili s nikim dĉlom poserknuti, a u veći dio poterani il ubijeni od dojdućih.

Tako Će bit dakle izceznuo jezik posobiti i ne mali broj obićajah najprednjih pribivaocah,

i na mjesto njih bit će ulizao i jezik novi, i novi običaji po sve različni. ¹⁾ I to izvan glasovitih tvorjaha primljenih kao izversnih Linhart-a, Tumanana, Balbia, la Sage-a, I. Ritter-a, Cantù-a i t.d. potvrđuju nam različna složenja prikorisna verloga i vatrena domorodca G. Petra Nisitea, a n vlastito ona tu skoro podana na svjetlo u književnom listu s naslovom *La Dalmacia*, gde ovaj s najmoćnom oštrinom uma i s pomoću starih i sadašnjih zgodopisateljah protresajući običaje starih pribivaocah ove naše zemlje, nazvanih posobito *Iliri*, i one još pukovah posli šestoga veka ovdi

¹⁾ Nije bez prudnosti i ovde opetovati da neki knjižnici, koji s počastivom odlukom stavljaju se na knjigoučenje jezika slavjanskoga, nakanuju se pokazati, da jur od davnih vremena on biase naričaj starih Ilirah. Ovo njihovo utverđenje za očitovati, skazanja iznose iz imenoizlazja, i svom jakostju potruduju se sverhu odkrivenja slavjanskih korenah u prednjih rečih gradovah, rekah, gorah i t. d. u Ilirii. Ali ja cinim, da neću biti vele daleko od istine ako potverdim, da takova imena imaju po slučaju slovinsko zvečanje, kakono još nahodi se u rečih: *Myrina*, grad na otoku *Lemnos* (Funk lex); *Myrina*, kolonia u *Etoli* (Erod. 1. 89); *Myrina*, grad u *Tracii* (Enciclop); *Baba* i *Bogudiana*, gradovi u *Africi* (Plin. 5. 2.); *Argina*, grad u *Lokridii* (Plin. 4. 3.); *Barce* tverdja u *Cirenaici* (Plin. 55); *Barcine*, kolonia u odovudnjoj *Spanji* (Plin. 33); *Buca* tverdja u *Talii* (Plin. 4. 8); *Gele*, puci u *Azii* (Plin. 6. 16); *Pelina*,

naseljenih, t. j. Slavjanah, iz različnosti sasma protivne ovih dvahu narodah pokazuje neprikladno njihovo iztočje i s tim još razliku njihovih jezika.

Iz ovih pukovah pozvanih imenom *Slavjani*, koji posli šestoga veka naselili su Dalmaciju, izhode upravo Morlaci. To potvrđuje nam jezik njihov slavjanski i njihovi običaji, koji (izvan nekoliko navadah uzetih iz puka našastoga) do cila prilični su i skladaju se s obikam, koje Prokop i njemu istovremeniti zgodopisatelji podaju Slavjanskome narodu. — Ali i naš domorodac

tverdja u Tesalii (Plin. 4. 8); *Gora*, ime puka u *Africi* (Plin. 6. 29); Berdo, brig u Ligurii (Encilop.); *Cauca*, grad u Spanji (Funk lex.) Nu jest paka doisto pretrudno viditi, da ove reči čisto slavjanske u ovih državah nahode se, u kojih Slavjani nikada nisu se bili naselili, kad one imale bi se obilnie u Dalmaciji utražiti, gdi hoće se da od davnih vremena običan biše slavjanski jezik. I ovde nitko ne mora reći, da nemalo ih se nahodi, jere medju utraženim nijedna nije pravo slavjanska, nu u svih treba je oteti ili prominiti kojegod slovo, iliti celovitu slovku za učiniti je slavjansku. Na jednu priliku: hoće se, da ime *Pleuratus* jest izkvarenje imena *Vlerad* ali kako to, da reč *Vlerad* može biti koren reči *Pleuratus*, kad imamo *Pleura* ime djačko izvedeno iz gerčkoga jezika; *Pleuron*, grad u Etolii (Funk lex); i *Pleuron* sin Etola (F. L.). Potle se hoće, da ime *Agron* izhodi iz reči *grom*: ali nahodimo *Agron* prvi od Era-

privrédni gosp. I. Katalinić u opomenah njegovih od događajah u Dalmaciji posle oborenja skupnovladanja Mletačkoga (str. 16) veli da ime Morlakah prvo u rukopiših veka četernadestog nahodi se. Ovi slavjanski narod, izhodeći iz deržavah kod cernog mora i prihodeći Bulgariu i

klidah i kralj serdianski (Erod. 1. 7.) Hoće se još da ime *Teuta* izlai iz reči *teta*, ali stari spisatelji pokazuju, da *Teuta* biaše grad u *Elidi* (Hoffm. Lex.) *Teutas*, rika u *Peloponezu*; *Teut*, bog Jejubaški; *Teutes*, bog Galah; *Teuto* pervoroditelj Germanah (Funk lex.) i najpokornije *Triteuta*, druga ljubovca Agrona. Kako daklem ova blagoslovljena reč *teta* mogla je podati istočanje tolicim imenim, koji se pristoju pucim cić dobi, podnebjja, običajah i jezika pri različinim? I za prem dobro poznati, koliko neredno i ludomnivo je ovo uvećanje, stvar prudna je napomenuti, da po iztraženjih nikih imenoučiteljah reč *Triteuta* izhodi iz reči *Triteta* i tako zlamenuje *trećice tetu*. Nu da imena toliko ludasta davala su se čedom istom rodjenim ja ostavljam radovoljno da tako cinu Dolci, Katančić i t. d. bistroćudni mudarci. Meni je zadosta moć reći, da ovakove reči nisu Slavjanske jere Slavjani u krainah, kojim one dopadaju, nisu nigda bili se naselili. Prilična smotrenja još mogu se učiniti sverhu reči *Parium*, *Raeteum*, *Sigeum*, *Lectum*, *Troja* i ost. koje su razkinute i silom iztegnute iz slavjanskih korenah *Tor*, *Rat*, *Sidje*, *Lekt*, *Troica* i ost. Napokon nije izvanredno opetovati još i ovdi proti Fortisu (Putov. po Dalm. St. 1. l. 45), da medju 3000 rečim dopadajućim nadpise iskopane u Dalmaciji

Bosnu, u vrěme Ercega Hervorje malo po malo nastanio se u Dalmaciji na istočnoj strani, te pottle to veće uzmnožavao se, koliko veće i strašnie Turci harahu po Bosni i prid sobom těrahu nje pribivaoce dēlom Morlake.

i sakupljene od zgor pohvaljenoga Gosp. P. Nisitea, ne nahodi se ni jedna, koja nosi koren slavjanski, nu treba je opomenuti, da nadpisi poderžaju imena baš kakono se izglasivahu u staro doba, kad drugde knjige nam ih daju kljasta i iskvarena po bezumnosti rukopisacah. Niti stalo mi je ako kogod pristavi mi svědočanje nadpisah sakupljenih od *Prudentia Narentina* (De Regno Bosniae ejusque interitu narratio historica. Accedit de Naronensis urbe ac civitate pars altera Venetiis 1781.) zašto prem dobro poznata je kod književnog skupnovladanja njegova himbenost. Ovaj spisatelj toliko bio je bezobrazan, da je mogao složiti veli broj nadpisah slavianskim imenima, i pridati ih na světlo kao istinitih (V. Saggio Storico Statistico-medico sopra l'antica città di Naron di Fran. Lanza Bologna 1842.)

IMENOIZLAZJE RĚČI MORLAK.

II.

Mnoga i različna izjasnjenja imena *Morlak*, bila su na svĕtlo prikazana od domorodnih i inostranskih spisateljah. Fortis isti omisli se, da nazvanje *Moro-Vlassi* zlamenuje, „*moćni došli kod mora*.“ Lucio pak s Freschot-om potvrđuje, da *Moro-Vlassi* ili *Moro-Vlaki* tomačiti se ima „*cerni-latini*“ prem da u slavjanskome jeziku rěč *moro* ne odgovara rěči *cern*, i prem da Morlaki ništa manje bili su od Talianah. Nadomeće još Lucio, da *Vlasi* il *Vlaki* ili *Valaki* jest isto, t. j. da *Vlasi* bili su trag *Valakah*, i da kako Valaki s većim dĕlom rodom izhodili su iz rimskoga puka i govorili su djački jezik, tako još i Morlaki uprav rodom izhodili su iz istoga. Ali neskladnii još imenoizhod od ove rěči čitali smo nie vele vrĕmena u 30 svezku zgodopisja Austrianskog cesarstva od Gosp. Dru Hermana. Meynerta, i evo ga: „Oni Mongoli, koji su u Dalmaciji zaostali, postadoše jezgrom Morlakah i prozvaše se po gizdavu imenu velikoga Ulusesa iliti vladajućeg stabla (Mechr Ulus) Mor-Vlasi, kako se i dan današnji Morlaki okolo Zadra čisto mongolsko obličje pokazuju.“ I ovdi prem drago mi je izvesti odgovor, koi dade mu verli Gosp. Preradović u *Zori Dalmatinskoj* prošaste godine, gdje ovaj isti izvodi imenoizlazje

reči *Morlak*, i mudro, kao mislim. On veli: „da bi ste vi gospodine slavjanski koji jezik znali ... vami ne bi trebalo iz dalekog mongolskog jezika ime Morlakah izvlačiti, i neznanca u bludnju zavedjati, vi biste u blizom slavianskom jeziku izjasnjenje toga imena našli, bi se osvedočili, da Morlaki neće drugo reći nego Morski Vlahi ili Morski Taliani (Meer - Italiener) od inih narodah tako nazvanih, budući su priko Jadranskog mora veliko obćenje s Taliancima imali, akoprem su iz čistog korena slavjanskog proiznikli, i t. d. “ Iz ove različnosti izjasnjenjah ovog imena sve to veće uzjačuje se moj presud, koga izvodio sam u *Zori Dalmatinskoj* (br. 23. g. 1845), t. j. da je prem ono vrēme izgubljeno, koje u utraženju imenoizhodah prihodi se, da ovi baš ne potvrđuju ništa, i da još miso njihovih ljubovnikah s takvim sankima napunjivaju, da mogu pomaniti ih, i činiti ih zabluditi u najdivjih neskladnostih. Za to upravo rekao je glasoviti vitez V. Monti (*Prop. T. 2. p. 1.*) „in questa indagine (imenoizhodah) non vuolsi guardare con sottigliezza e sistema, per non dare nelle ridicole stranezze del sig. Denina o nelle pazzie del Menagio, che fa venire violino da Nabuccodonosor. “ I tako još vitez Mustoxidi (*Prines. Erod. knj. 4. b. 91*) „Per ciò che spetta all' etimologia, sarà ben di non correre dietro alle non sò se ingegnose o strane conget-

ture dei moderni eruditi. “ Verli gospod. Karlo Strazza javno svědoči (Am. del Cat. 1844) da već odavna učitelji izhoda od imenah vërovanje izgubili su.

ĆUDOREDNE KRĚPOSTI MORLAKAH.

III.

*Nije našeg puka ruho čisto i tanano, ali mu
je duša slobodna i u prostoti jaka. Tom.*

Ako se motri Morlak iz strane ćudorednosti, doisto more se reći, da je onaj mnogo veće ćudoredan od ljudi, koji pribivaju kod mora. Evo ti kao u zercalo njegov živopis, koga složio verli Gospodin A. Fenzi „generosità d'indole, favore d'ingegno, gagliardia di tempra, chinevolezza alla prodigalità, umile ed un forte sentire, formano il carattere del vero Dalmata “ a Morlak jest upravo Dalmatinac. Njegove krěposti paka ovako slavio je Gosp. B. na strani 155 književnog lista *La Dalmazia*: „L'abitatore della campagna, che alla svegliatezza dell'ingegno accoppia bella taglia, robustezza e forza, come nell'abbondanza de' viveri talvolta e specialmente nelle gozzoviglie d'occasione, mette a prova tutte le forze digestive del suo stomaco, nella penuria, è atto a sopportare la fame e la sete, a resistere alle più dure fatiche, al più

lungo cammino, e giunge a vita longeva, presenta in questi caratteri tutte le doti, che lo qualificano a divenir laborioso, assiduo e frugale, ed a far molto pel prosperamento del suolo. “

I doisto neverka, pouzdanje i čast ovoga ljudstva javno toliko u njegovome dilu svakdanjem života, koliko još u pogodbah prikazuje se. Ništa ne manje u poljskoj prostoci sivaju zrake uma, tako da ih pokazuju velekrat priopaznih. I navlastito ova njihova hitropametnos čini se viditi, kad ili odvjetoavaju pravdu, il zvani su prid sudcem, gdino vele puta s besidama, sebi zdravlje i slavu i općinsku pohvalu dobivaju.

Izvan toga Morlak, rodjen gostoljub i plemenit otvara svoju siromačku kuću inostrancu i putniku, i svom moću išće, da ga kao more bolje posluži, nikako pitavši plaću, i velekrat odmetnuvši koju mu drago zaminu. Dosta da ponizno ti častiš Morlaka, a onaj tebi svakaku blagostivost prikazati će, i sa svim sercem podati će njegovo prijateljstvo. Gostionstvo jest kod ovog puka krěpost ne samo bogatca ali i siromaha. Ako ti bogatac zgotovi janje ili škopca pečenoga, siromah kokotića pripravlja ti, ili mlěka, satah meda, il što drugo. Ovo plemenstvo ne samo s tudjima pokazuje, ali baš svim onima, koji trebavaju. I to očitnie potvrduju oni, koji putuju po njihovoj kraini cić književnog vježbanja, a navlastito A. Fortis, koi na strani 55

njegovog putovanja po Dalmaciji ovako piše : „ Ja neću zaboravit dokle dudem živ dvorno-primljenje i serčano goštenje , s kim počastio me vojvoda Pervan iz Kokorića. I to samo dopalo me , zašto biah priatelj jedne obitili njegovih priateljah. On posla meni haljinah i vodacah u sretnje , nadari me svakom priizversnostju domodnog gostionstva u ono malo danah , u kojih ja stadoh u onih mistih ; činio da me vodi njegov sin i njegova čeljad do njivah Neretve , koje su dan hoda na daleče od njegove kuće , i podade mi brašna odviše , bez da ni pineza za sve ovo potratim. Potle neg sam se od kuće moga gostitelja odilio , domaćin i sva njegova obitil s očima slidila me , niti se kući vrati , dokle nisam joj išo od pogleda. Ovo ljubezno diljenje u moje serce uzbudi ganutje , koje nikad izkušjah prie , niti često po Taliju putovajući izkušati uhvam. Ponio sam sobom sliku ovog plemenitoga covika , i to navlastito za nasladiti se , prigledavši ga tako još iz daleka , prem da more i planine diliše nas , kako još za moć poderžati začetak savišnosti naroda u haljinah njegovih poglavicah. ¹⁾ “

¹⁾ Od ovog puka evo što veli slavni Menin (Il cost. di tutte le naz. p. 728: „ Lo straniero che visita lo slavo nella sua abitazione resta sorpreso di vedervi mantenuta sì bene l'antica semplicità. La sincerità con cui parla, l'illimitata

Kad jedan Morlak putuje i ide prinočiti u kući njegovog gosta ili rodjaka, divojka najstarija obetili il nevista skoro dovedena, ako se nahodi, primlja ga, poljubivši ga kad slazi iz konja ili kad ulize u kuću. Putnik inostranac nema te srēce divojačke; nu baš protivno one mu se kriju navlastito ako su mlajahne, i zatvaraju se u sobah. I zato lasno mora se viditi, da pravdnost i naravska sloboda pastirskih vėkovah uzderži se još medju Morlakim, oli najmanje velebrojni stupaji ostaju. Čisto serčanstvo čućenja nije poderžano od obzira, i od sebe daje izvanja priočita zlamena bez inosti od okolišah. Lipa Morlakinja domorodnog čovika kad nadje po putu, lice ljubezno celiva mu, bez da nikako pomisli na himbu. Ja sam vidio, veli Fortis, mnogo ženah, divojkah, mladićah, staracah iz razlićnih selah na izmenu medju sobom celivati se, kako u dne svetaćnje na prostore od cerkvah dohodili su. Činilo mi se, da ona čeljad sva biaše od jedne same obitili. Isto na gradska tergovišta čine, kad godišne plode dohode prodavati.

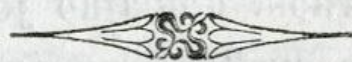
fede che accorda, l'ospitalità che esercita anche in mezzo alla povertà, incredibilmente commuovono e costringono il viaggiatore ad affezionarglisi. Queste virtù non sono figlie dell'attuale civiltà, lo slavo esercitolle nel medio evo senza sospetto e diffidenza.“

Razmišljati pa ima se, da Morlakinje deržu se čiste dok su za odati se, al netom ustanile su se, sveršeno zapuštaju se. Domaćja pomnos nije ikako poznata kod Morlakah. Oni rasiplju kadgod u teku jedne nedilje danah sve ono što bi ih moglo pohraniti za mnogo misecah, i to samo nek se prigoda za razasuti prikaže. U vrime pirovanja, u dan blagdani sveca branitelja obitili, u čas dohodjenja rodjakah i priateljah i tako u kojojmudragoj zgodi veselja oni jidu i piju netriežno. ¹⁾ Ali ništa ne manje pomnivi su u služenju stvarih, koje imaju im biti zadosta za pohraniti se kroz verljivostju godišnih dobah. Njihova blagovernost običajno jest priizversna, kad nemogućstvo svakako ne opire se. U svakoj kući toliko bogata koliko siromaha iste bivaju domovne kriposti.

Starešina kućni vlada i upravlja kućom i svim imanjem; on naredjuje ditiće i momčad kuda će koji ići, i šta će koji raditi; on prodaje (s dogovorom kućanah) što je na prodaju, i kupuje što treba kupiti; on derži kesu od novacah i brine se kako će platiti cesarinu. Kad se mole Bogu, on počimlje i sveršuje. Kad ima kakvih gostiuh

¹⁾ Kad koji hoće da pije, onda nazdravi onome, što će da pije poslie njega (zašto piju jednom čašom), t. j. reče mu *spasuj se*, ili *spas' Bog*; a onaj odgovori: *na spasenje Isusovo*, ili *zdrav budi*. — Zdrav Osmane, ako ti ostane.

u kući, starešina se sam s njimi razgovara, i on s njima i večera. U velikih kućah gdi ima mlogo čeljadi, najprije postave starešini i gostima (u takvih kućah slabo koji dan nema gostiuh) na jednoj terpezi, a na drugoj ditićima i momčadma, koja rade u polju, pa onda večeraju žene i dica. Starešina nije svagda najstarii godinama u kući. Kad otac ostari, on preda starješinstvo najpametnijemu svome sinu (ili bratu ili sinovcu), ako će biti i najmladji. Ako se dogodi da koji starešina ne upravlja dobro kućom, onda kućani izberu drugoga.

PRIATELJSTVA I NEPRIATELJSTA.

IV.

Priateljstvo kod Morlakah jest stanovito. Oni su ga učinili malo da ne kao poglavak bogoslovlja, i ovaj sveti zavezaj stisniva se prid oltarom. Slavjanski običajnik ima posobno blagoslovljenje za stisnuti blagdano dva priatelja ili dvi priateljice prid očigled svega puka.

Netom dva odlučili su se pobratimiti, otidu zajedno k svesteniku, i onde vėkoviti vez medju njihovim sercim stiskaju, obećajući jedan drugomu na izminu imanja i kerv istu užertvovati, da

izbavi iz nesrčeah pobratima kad bi po nezgodi u to stanje upao. Sveti običaj mnogo sličan obsluženju crkovnomu S. Ženidbe, pjevka od pozvanja Duha Svetoga i slavni blagoslov mnokrat složen s pivanjem, s udaranjem uz gusle, s gozbom, s plesanjem i s pucanjem pušakah, jesu bilēgi, koji razlikuju ovu izversnu svetkovinu. Rati, navaljenja razliĉnih pukovah, kervave osvete u drugo vrēme ĉinjahu ovi sveti savez malo da ne potribiti. I doisto u ovome nahodim uzrok od toliko junaĉkih dēlah, koja priveliku ĉast slavjanskom narodu dobila su, zašto nema ĉoviĉne stvari, koja veće nas diže iz zemlje i približiva k nebu od pravog priateljstva, ako to baš more se zvati ĉoviĉna stvar! ¹⁾ Radost, koja reši lice pobratimah posli neg stisnuli su tu svetu zavezu, ĉini da se vidi, kolika mekoputnost ĉućenja more klicati u priprostih dušah. Ljudi tako stavno sjedinjeni zovu se *Pobratimi*, a žene il divojke *Posestrime*. Sada nije već u običaj ta zaveza medju ĉovikom i ženom. Deržanja priateljah tako sastavljenih jesu: da imadu jedan drugoga u svakoj potrebi i u pogibelih podpomagati, obieh zajedno bezakonja osvetiti i t. d. Kod njih u običaj je tisnuti tako kan priateljstva, da stavljaju se velekrat na srēcu i na pogibil od života za pobratima,

¹⁾ Ugledaj moj prevod člana glasovitog. F. Dall' Ongara sverhu priateljstva (str. 113 Zore).

ni malobrojne su prilike takvih svetištah, prem da ne čini se za ovim pobratima toliko žamora, koliko za davnim Piladima. Ako bi se kad zgodilo, da medju pobratim nesklad postao bi, sva kraina na okolo o tomu uzgovorila bi se kao od novine prem zloizgledne, i baš to događa se kadgod i danaska s dreseljem starih Morlakah, koji hoće, da uzrok od izopačenja jest mišalina njihovih domorodacah s Talianima. I baš vino i rakia, s kima zlo služiti se počimlje ovaj narod svakdano, rajaju velekrat nesklad i prigorka žalosna prikazanja.

Ako priateljstva Morlakah ne do sad izopačenih stalna su i sveta, nepriateljstva paka su malo da ne vazda negasiva, ili barem mnogo teško ugasuju se. Ona prohode od otca u sinih, i matere iste ne postaju spominjati sinovim još mlajahnim dužnost, koju imaju osvetiti otca, ako zlom srećom bi ubijen, i mnokrat okervavenu košulju i tako još oružje pokazati im. Osveta tako je utemeljena u sercih ovoga naroda, da i sad imao bi se potruditi župnik za korenom izguliti je. Morlak naravno vodjen jest na dobro svoga iskernjega; on priharan je još najmanjim blagodarnostim: nu jao onomu, ko i zlo učinio mu, il krivo. Osveta i pravda kod ovog puka istom začetku odgovaraju, koj jest doisto pervažnji, i česta je u ustih njihovih poslovice: ko se ne osveti, on se ne posveti. Čovik od naj-

sladje čudi jest podoban od najdivje osvete, misleći vazda da čini svoju dužnost, i tako nadstavljaajući ovo budalasto namišljanje himbene časti verh očkvernosti najsvetiih zakonah i verh pedepsah, kojim ide na susret s namišljenom odlukom.

Na običaju u vrēme Mletačke vlade uboica jednog Morlaka, komu je velika rodbina, dužan je bio bižati od mista do mista krićući se za puno litah. Ako onaj bi mnogo domišljat, i tako srećan, da iztraženju njegovih progonstvih ubigne, i ako je s kojim dilom iskupio pinezah, prošćenje i mir posli nikoliko vrimenta isprositi išće. Ali za načiniti pogodjaj, pita prie i slobodno došastje dobiva, koje virno uzderža mu se. Onaj pa nadje srednikah, koji u isti dan čine doći na jedno misto obe suprotivne rodbine. Krivac, po predgovoru, uveden jest u misto zbora, prismucajući se po zemlju na četiri noge, i deržeći obisenu za vrat pušku, samopalo ili nož, s kim ubojstvo sveršio. U što on stoji tako ponižno, rodjak ili nekoliko njih uzgovaraju pohvalu ubienoga, koja velekrat ih na osvetu uzbudja, i život isti na pogibel stavlja. Običaj gdigodi bio je, da uvrēdjeni s prētnjom k gerlu približu pušku ili mač, i posli mnogo oprećenja napokon pristaju na primljenju pinezah kervi prolite odkupljajućih. Za načiniti takovi mir ni se htilo puno kod Morlakah. Na sverhu od toga običaja derži se gorba

od pirovanja , gdino koliko ko hoće jide na trošak uboice.

Ništa ne manje kervnica kadgod dohodi od već puno kervniku , ali nije biližena. U Turskoj , kao veli slavni Vuk Stefanović , jest kerv 1000 grošah , u Serblji 1001. Kervnicu ne plaća samo onaj , koi je učinio , nego sve ono selo (a kašto i više obližnjih selah zajedno) , gdi je kerv učinjena. Kervnica se ne plaća samo kad čovik ubije čovika , nego i kad čovik umre na putu od zime , kad se utopi u vodu , kad padne s derveta ili s konja te slomi vrat ; ili oda šta mu drago on umro , samo kad ga nadju na putu.

OTMICA .

V.

Lipo ti nam opisuje otmicu Vuk Stefanović , i kao u Serblji zgadja se , isto i u Vlaškoj. Mlada momčad rado ide u otmicu , i često nude jedan drugoga s besidom : „ Ajde more da ti otmemo tu ili onu divojku . “ U otmicu ide se s oružjem kakogodj na vojsku. Kašto otmicari dovrebaju divojku kod stoke , ili kad podje na vodu , pa je uvate i odvedu a kašto udare na kuću obnoć (kao ajduci) , pa obiju kuću i svežu divojačkoga

otca i braću, dok nadju divojku i odvedu. Kašto divojačka braća i rodjaci s otmicarima pobiju se i bude mesa dosta. Otmicari ne smiju lasno da udare na kuću, gdi znadu da ima mnogo roda u divojke, a osobito gdi je selo složno: zašto i seljaci, kako stanu puške pucati i učini se buna, popadne svaki svoju pušku, pa terču u pomoć. Svemu je selu sramota, kad se iz sela otme divojka, a otmicarima još veća, kad se vrate jalovi. Kad otmicari ugrabe divojku, onda je već neće ostaviti, makar svi izginuli; ako ti se divojka stane zatezati i neće da ide, onda je vuku za kose i deru štapom kao vola o kupusu. Otmicari ne smiju ići s divojkom momačkoj kući; zašto podju ka što seljaci, s rodnom divojačkim, za njima u poćeru; nego je odvedu u šumu, i tamo je venčaju u kakvoj hižici (pudarskoj ili pastirskoj) ili gdi oko bukvića. Župnik ili pop mora venčati ako mu se i neće: zašto hoće da ga biju. Kad dodje poćera u selo, onda ovi, od kud su otmicari, izidju preda njih lipim načinom i grade mir. Ako se tako pomire, dobro; ako ti rod dēvojački ode sudcu na tužbu, onda moraju doći i otmicari s divojkom. Kad ugleda mati divojku, ona se stane busati rukama u persi i jaukati „kuku mene, evo roba moga.“ Kad počme sudac suditi, najprije pita divojku: ili je sila, ili draga volja? ako reče divojka, da je sila, i da ona neće s onim momkom živiti na danas ni sutra, makar je svu isje-

kli na komade, onda zlo po otmicare: moraju plaćati globu. Ako ti divojka reče (kao što ponajviše biva): nije sila, već draga volja: ja ću za njim i u goru i u vodu, onda otmicari dadu štogod sudcu, pa se pomire s divojačkim rodom, i odvedu divojku kući, te čine svadbu.

Najviše se dogodi te otimaju divojke, kad momak zaproši divojku, pa mu je ne dadu; a kašto je i ne prose (kad znadu da je neće dati) nego upravo otidu i otmu, a momak nije ni vidio. Divojke otimaju ponajviše momčad, koja nemaju roditelja, ili ako i imaju, a oni i ne slušaju, nego se skiću kojekuda; a za poštena momka i od poštena roda slabo će kad oteti divojku, niti će takovi momak otići u otmicu.

Nu nije izvanredno ovde izvesti događaj otmičarski, te ne samo da prikažem u obće ludost i krivinu onih, koji otimaju divojke, ali i za opomenuti seljake naše, da se odveržu toga posla pa da se na bolji put uprave, budući da prigorke ih čekaju pedipse duševne i tilesne.

Nije puno godinah, da u jednome selu nahodjaše se jedna gizdava divojka u cvitu od mladosti. Čić nje liposti i kriposti morali su ju prositi u otea ne malo momakah od onoga i od drugih selah okolo stojećih. Nu medju ovim jednoga ona najviše ljubila, koi stanovaše u nablížnjem selu, i budući mu otkrila rane ognjene, s njime pogodi se, da dodje oteti ju na bileža-

nu noć, što onaj dragovolno i tvrdo obeća joj.

Budući župnik od sela, u komu nahodjaše se momak, dočuo, da na malo danah imadjaše se sveršiti otmica, dozva k sebi otca momka, i njeg istoga, i pokaza imi i istomači cerkovne zakone i kraljevske, t. j. kako cerkva sveta ne prima ni potverdjuje te ženidbe i kako odbaca udilj i tēra iz skupštine od pravovernih ne samo momka, ali i sve svatove i derži ih kao za u vėke prokletih (Conc. Trid. ses. 24.^a c. 6. De ref.) k tomu nadodavši, da i jaka čeka ih peděpsa od tverde tavnice (Cod. civ. §. 56. Cod. dei delitti e dalle gravi trasgressioni di polizia §. 6. 80.) Niti u tomu njihova naglost smiriti se nemogaše, nego oba stidoše iz kuće župnika s odlukom stanovitom sveršiti ono, što im stajaše u sercu utverdjeno. Ali župnik s neobičnom hitrostju pameti stane prigledati iz daleka i prizirati kao mora bolje za priznati vrime, u komu otmica imadjaše zgoditi se, te da mora ustaviti ju ako bude triba i s krepostju vladanja.

U to budući prošlo nekoliko danah, doleti oni čas, koga ženici za života svoga nigda više željahu. Netom dopala noć, te momak bez da nitko znade, kupi svaću i gre po divojku. Sreberno lice noćnoga vodjaka zvizdah sivaše zrake svoje i kao virni družbenik biaše im u putu. Kad eto ih kod kuće divojačke. Nemora se izreći s kojim veseljem dočekivala ih iza dvora sideći i pivajući

pjēsni od nje vatrene ljubavi. U to videći ih usta, ide im hitro na susret i s njimi otide. Vraćajući se dakle družba kući momka, dodje na berdo, pod kim u dolini bivaše selo, te tote izbace pušku, kao da bude opovidjenje njihova slavnoga povraćenja kućanima. Istom pol noći biaše tada, i župnik idjaše u postelju, kad eto mu pucanja. Domisli se odma (hitra mu bila pamet), da su to otmicari, te čini da se ustane sluga, i budući napisao knjižnicu, davši mu je, upravlja ga pud grada, govoreći mu, da kao mora prie, poda ju cesarskoj vladi, pa vratjajući se u sobu, ide da spava, a sluga mu odma kao mora beržje uputi se, da dodje prie zore u grad. S tim došli u selo svatovi, prihodeći kuću župnika, te jedan od njih uzme bukliu i na ju nategnuvši se, šalom reče: „Zdrav don Mijo, nuti lipe divojke, a ti sladko spavaj“ i ide naprid. Netom zora praznu jutros, svatovi kao vrujci vođeni kada sa svih stranah udare, potapaju polja, sela i varoše, pokupe se u kući otmicarovoj, da jidu i pjevaju na zdravlje i veselje ženikovo. Vela li je tote bila treska, i mnogo često izbacenje pušakah, i lipe ti zdravice se ovde začinjahu. Kad medju tim eto ti u tren na kuću nekoliko vojnikah poslanih od vladanja cesarskog da uhitte divojku i sve otmicare. Nuti prominjenja prizornoga! Razpustano veselje obrati se u najtežju tugu. Tote svi biahu vezani, te pratjeni u grad, pa zatvoreni u tavnice,

gdi hotjenje pravde donapuni se. Koliko obitilih ne osta tada bez starešine? Koje suze nisu se uz to prolile? Koja žalost nije navladala iste otmicare stojeće za nikoliko godinah u tavnici? I doisto bilo od potrebe da pravda donapuni se, za tako uztegnuti u napreda onu brižljivost kod seljakah naših u otimanju divojakah. Al evo ovdi župniku načina, po komu mora da diluje kad mu se otmica u župi sverši, pa i izgled seljacima, za da se ostave od toga divjega dila barem cić pedipse duhovne i tilesne, ka ih svakojako čeka.

BOGOŠTOVJE.

VI.

Bogoštovje medju Morlakim stolujuće jest katoličko, komu tisno su uvezani. Cerkovni pastiri, kod kih duševno hajanje stoji, imali bi uzderžati svejer prid oči ove sladke i izversne riči Tommasea „Vi sveštenici, vi imate carstvo dušah, nema na ovoj zemlji mogućnosti nad vašoj... potribiti ste i vi u Dalmaciji našoj.., dosta je ljubite, jer ljubav će vas bolje naučiti nego knjige, ljubav će vas nadahnuti s onim skladnim jezikom, koi priedo serca nego do uših dolazi. Neg' vam bude priporučen naš materinski jezik, hitar i pun, jak

i tihi, mlad jošter, ali silne mladosti i vične. S' onim će te u njemu probuditi svako ćućenje ljudsko... Učite vi najviše što se tiče obradjivanja zemaljah:.. “

Kako Serblji kod Vuka Stef. tako i Morlaski se obično mole Bogu triput na dan, u jutru kad ustanu, u večer kad hoće da večeraju, i poslie večere kad hoće da spavaju. U jutru se mole Bogu kad koji ustane, posli večere kad koji dospie da spava, a prid večeru svi se mole zajedno: muževi (pošto se umiju: zašto se obično svagda prid jelo umivaju po rukama, a po varošima i posli jela, kao i Turci) stanu naprid, a žene i dica za njima, i nijedno ne smije prestati i sjesti, dok starešina ne sverši. Oni se ne mole Bogu jednako, nego što koji zna ono i govori (šapćući: samo starešina može govoriti malo po bolje, da se čuje), i što želi ono i ište, n. p. mati moli Boga za sinove, da joj budu živi, zdravi i srećni; tako sestra ako je opremila brata na vojsku, molj se Bogu, da joj zdravo dođe i t. d. Mnogi ovako počimlju: „Da se sa strahom pomolimo i poklonimo Gospodinu Bogu i Bogorodici, blagome Isukerstu i časnome Isukerstu “.

U oči nedilje i u oči velikih praznikah zapale voštanu sviću i priljepe za zid, pa uzme starešina vatre i tamjana, te nakadi najprije sviću i sliku, ako imaju, potom se okade svi redom, i mole se Bogu prema svići.

Osim toga Morlaki imaju običaj reći: Bože pomози, i prikerstiti se: kad sjede za tarpezu da jide, kad hoće da ustane iza terpeze (no tada kaže: Bog da pomože i da naspori); kad hoće da leže spavati; kad hoće da uzjaše na konja i kad kine; kad što počimlje raditi, onda samo reče: Bože milostivi, ti pomози, ili živa Bogorodice ti pomози, a kad ugovara što da radi, ili da ide kuda, onda reče: ako Bog da, ili ako Bog da zdravlje i t. d.

Morlak stanovito derži cerkvene zakone i isto obslužuje ih. On nemore da ostavi slušanje S. Mise u dan svetačnji, i zato cerkva u taj dob dneva, i kadgod posli podne na večernju, jest svedjer puna. O koliko uz to nebi mogao učiniti dobar župnik, komu su k sercu njegove pastirske dužnosti? Morlak dragovoljno čuje ga kad pripověda, i duboko u sercu stavlja one čudoredne besěde, koje čuje, da prid oči nosi mu duhovni pastir. Odtle izhodi množina poslovicah, kê lipo ove ljude priproste upravljaju k Bogu, i u činjenju hudnih dilah mnokrat zaderžavaju ih. Kad ide izprid cerkve, slimi kapu, prikersti se, i svom dušom moli. Cerkva doisto mu je kao majka, a župnik kao otac u vrěme njegovih nevoljah.

Ali medju Morlakim ima ne mali broj Gerkah, koji, utverđeni u poluvirstvo, ne živu u skladi, kako i baš naravno je kod ove naslidbe (da rečem s Fortisom), s Katolicima. I ovaj jest naj-

glavnii uzrok, koi oprečuje se naprědovanju Morlakah k izobraženju i već bolje k općinskome do-
brostanju. Odkle mnim, da neće biti bez pru-
dnosti, ako izvedem ove reči prihvaljenog Tom-
masea: „ Pogledajte, veli, mrave, kako se zajedno
trude, i u svojim kućicam zajedno sprovode do-
bro i zlo vrime. Ali mi smo mravi nevidivi, koji
se bijemo medju nami, samo za to, da nas noga
ljudih, koji idu, lasnie pogazi! Rištjani oli Latin-
ci, mi smo svi odkupljeni kervjom onoga čovi-
ka slave i žalosti, koj nije znao nego ljubiti i
osvetiti se dobročinstvim. Svima sviti ovo sunce,
svima ova zemlja daje kruh, cvitje i grob.. Lju-
bimo se prie, pa onda će sve smutnje izče-
znuti kano magla. A ti Bože najmilii, ti nas nauči
mir, ljubav i velikodušje, koje je u tvom čelu
kano ogledalo nebeske vedrine; daj nam da vi-
dimo lipotu jedinodušja; daj nam da se gledamo
svi kano kita onoga stabla, koje je dignulo verhu
sebe spasenje naše.“

Svetkovine.

VII.

Prem vërno i redno Morlaki štiju svetkovine, i u tih dnevih prilëpi su njihovi obiĉaji. Ovi kod Katolikah malo da ne isti su kao i kod Rištjanah. Zato u opisanju njih tvrdo slëdit ću Vuka Stefanovića, budući da što kod Serbljah u obiĉaj jest, isto s malom razlikostju nahodi se kod Ercegovacah i kod Morlakah.

U jutru Božića, veli Vuk, prie nego sëdu za ruĉak izbace po nëkolike puške (tako i u jutru ranu kad ustanu) pa se onda skupe svi oko-
lo terpeze, te se mole Bogu (deržeći svaki po sviću u rukama) i mirbožaju se t. j. izljube se svi redom govoreći „Mir Božji, Isukerst rodi se poklanjamo se njemu“. Potom domaćin pokupi sve one sviće u jedan rukovet, i usadi u žito, koje stoji na terpezi u kakvoj karlici, ili u ĉanku (svakojako žito pomišano zajedno; u tom žitu stoje i kolaĉi), te ondi malo pogore pa i ugase istim žitom. Ono žito posli daju žene kokošama da nose jaja. Kad počmu ruĉati nëki najprie okuse sira, nëki peĉenice, a nëki prie svega serĉu varenik, no rakië mnogi ne piju prvi dan zbog vrućice. Oko pola ruĉka ustanu u slavu i lome kolaĉ. Na Božić se obiĉno ruĉa s vriće, i terpeza se ne diže, niti se kuća ĉisti za tri dana.

Pervi dan Božića niko nikom ne ide u kuću, osim polажajnika ¹⁾).

O Božiću se opiti nije sramota (ako sam se opila Božić mi je došao; ako sam se otkrila, prema svom diveru). Treba je da na Božić domaćin umisi česnicu od šenićna brašna kao pogaču. Obično je da metnu u česnicu po jednu paru ili kakav drugi novac; pak u jutru kad sednu ručati, onda izlome česnicu i svakome dadu po jedan komadić, u čijem komadiću bude onaj novac, on kažu da će biti najsretnii one godine.

¹⁾ *Polажajnika obično izbiraju, zašto neki gataju, da s njega mogu biti srećni ili nesrećni one čele godine, i zovnu nekoliko prie Božića, ili derže jednoga svake godine. Polажajnik ponese u rukavici šita, pa kad nazove s vrata „Isukerst se rodi,“ onda pospe iz ruke šitom po kući, a iz kuće ko pospe njega, i odgovori mu: doisto rodi, pa onda skreše badnjake, t. j. uzme vatralj, pa udara njime u badnjake, gdi gore, tako da skaču vernice, govoreći: ovoliko goveda, ovoliko konjah, ovoliko kozah, ovoliko ovacah, ovoliko kermakah, ovoliko košnicah, ovoliko sreće i napredka i t. d. Potom razgerne pepeo nakraj ognjišta i metne ondi nekoliko pare, ili u krupno kakav novac kako koji može.) Pošto mu dadu te žaloži što i napije se rakie, onda otide svojoj kući, pa dodje opet posli ručka, te ga časte i poje do mraka; dosta puta ga opoje. Kad već podje kući, onda ga daruju t. j. dadu mu mahramu ili čarape ili nazurvice, i kolač.*

Kersno ime kao kod Serbljah isto je i kod Morlakah. Svaki čovjek, veli Vuk, ima po jedan dan u godini, koga on slavi, i to se zove *Kersno ime, sveti, sveto, i blag dan*. Domaćin pripravlja se za čelu godinu kako će i s čim će proslaviti kersno ime. Kad bude u oči ovog dneva pred noć, onda zadje jedan iz kuće (obično mlađi) po selu, te zovne na kersno ime sve seljake, koji to ime ne slave; taj prid svakom kućom skine kapu, i obično ovako počme: Božja kuća i vaša! pozdravio je otac (ili brat), da dodjete dovečer na čašu rakie, da se razgovorimo i da malo noći potkratimo; što bude sveti Nikola (ili koi bude) donio, nećemo sakriti; dojdite, nemojte da ne dojdete. „Kad bude u večer, zvaničice dolaze u kuću svečarima, i obično ovako govore: “dobar večer i čestito ti sveto! slavio ga mnogo lětah i godinah u zdravlju i u veselju! Gdikoji ponesu i jabuku ili (po varošima) limun, te dadu domaćinu kad mu nazovu dobar večer. A priatelji iz drugih selah dodju i nezvani, pa tu svi večeraju, razgovaraju se i pjevaju do neko doba noći; potom seljaci otidu svaki svojoj kući (domaćin kaže svakome na pohodu: „dojdite i s jutra na čašu rakie“ a priatelji već onde i ostanu. S jutradan dodju na doručak pa malo doćnie na ručak. Treba da dodje i pop na ručak. Kad već bude oko pola ručka onda zapale voštanu sviću, donesu tamjana i vina, te ustanu u slavu:

pomole se Bogu, jednu koljivo, obrede se vinom (napijajući „za slave nebeske, koja može da nam pomože“) i lome (domaćin s popom, ili s kim drugim kad nema popa) kersni kolač (koi more biti od šenična brašna u kiselo umisen i našaran poskurnjakom); jednu četvertinu od toga kolača dadu popu; jednu domaćici, a dvi oni jedu, i pjevaju (dva i dva u slavu):

Ko pije vino za slave Božje,
Pomoz' mu Bože i slavo Božja.

A šta je lipše od slave Božje

I od večere s pravdom stečene?

Potom sědu opet, i pjevajući i jiduci razgovaraju se i pjevaju do mraka (domaćin ne sědi za sto, nego stoji gologlav i služi gostima vino i rakiu). Tako slave tri dana (samo što ne ustaju u slavu; drugi se dan kersnoga imena zove *pojutarje*, a treći *ustavci*), a priatelji odlaze pak četverti dan. I najgori siromah treba da proslavi svoje kersno ime, makar prodao kakvo živince ili drugo što iz kuće, te kupio rakie (ako svoje nema) i ostalo što mu valja. Ponajviše slave Nikolj dan, Ivanj dan, Gjurgjev dan, Arkangjelov dan i t. d. i to se ne mijenja, nego ostaje od koljena na koljeno: zato se smatraju kao rođaci svi koji slave jednoga sveca. — Materice su kao žensko kersno ime, i ti praznik svagda pada u drugu nedilju prid Božić. Običaj je u oči matericah (ili na materice u jutru) vezati sve žene,

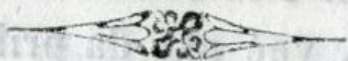
koje su se majke nazvale; neke vežu za nogu bez šale, a pred neke samo donesu uže, ili (po varošima) pantniku, pa već znadu šta je to, i moraju se otkupljivati orasima, suhim slivama, jabukom, lepom večerom i s jutra dana ručkom.

Lěpi ti je još običaj u dan S. Trojsva, koga nazivaju kraljice, i prilěpo ti ga opisuje Vuk Stefanović. Deset do petnaest lěpo obučenih i nakićenih đevojakah idu od kuće do kuće, te igraju i pjevaju. Jedna se đevojka (koja mora biti lěpa i srednjega rasta) medju njima zove kraljica, druga kralj, treća barjaktar, a četverta dvorkinja. Kraljica se pokrije s bělím peškirom po glavi i po licu, kralj ima na glavi klobuk, cvicem iskićen, i u ruci mač, a barjaktar nosi na koplju barjačić běli i červen. Kad dodju prid čiju kuću, onda kraljica sěde na malu stoličicu, dvorkinja stane više nje, a ostale đevojke uvate oko nje kolo kao serp, pa se okreću na ljevo stupajući po dvi stope u naprědak i pjevajući. Kralj stoji na ljevom kraju kola a barjaktar na desnom, no oni se ne vataju za kolo, nego kralj samo za sebe, s licem okrenutim kolovodji, jednako igra, uzmahajući mačem i izmičući se natraške, a barjaktar (s licem okrenutim zaverćkoli) s barjakom u ruci igra prid kolom. Poigravši tako malo, okrenu se kralj i barjaktar po jednom svaki na svoje město, i počmu na novo igrati. Najprije započmu od kraljeve kuće, i perva pėsma, što

prid svakom kućom pjevaju, zapověda domaćini, ili domaćinici, da iznesu kraljici stolicu, pa onda započmu pjevati redom svima (muškome i ženskom, malome i velikom), koji se nalaze u kući (kolikogod ih bude, one će svakome osobito i prema njemu pripjevati). Kraljične su pjesme sve do šest slogovah, i u pjevanju se svaka versta (osim perve i posljednje) po triput govori, i drugi se put dodaje na kraju *lelio!* Budući da u svakome selu nema toliko odabranih djevojakah, da bi mogle kraljice načiniti, zato one idu, i iz jednoga sela u drugo; i da bi im slobodnie bilo, prate ih dva, ili tri oružana momka.

Ivanj dan kao kod drugih narodah Slavijanskih i kod Morlakah vele slavno i časno svetkuje se. Prěpovidaju baš, da Ivanj dan tako jest veliki svetac, da na njega sunce na nebu triput od straha stane. U oči Ivanja dne je obično na nekim mjestima paliti lilu oko tora: nagule čobani lile (brezove ili trešnjove), i metnu u procjepove, te načine kao velike kite, pa u oči Ivanja dne, pošto se smerkne, zapale te prociepove, i obnesu oko torovah, potom neke meću u tor te izgore, a neke uzmu čobani i iznesu na kakvo berdo, gdi dodje i više čobanah, te se igraju. Tako se pali lila i u oči Petrova dne. A na nekim mjestima беру djevojke Ivanjsko cvíce, te viju vinice i meću izprid kuće. Berući djevojke cvíce pjevaju različne pjesme.

Na Jurjev dan u jutru, prie sunca, počimlju se prvi put kupati. Muške glave ponajviše kupaju se u potoku, a žene i djevojke donesu u večer kući omaje (da se od njih svako zlo i nevaljalština otrese i odpade, kao omaja od kola), i metnu u nju svakojaka bilja, a osobito selen, te prenoći, pa se u jutru njom kupaju u gradine kod seleni i kod ostalog cvěća. Prie Jurjeva dne ne valja selen brati niti mirisati, a na Jurjev dan svako uzme po jedan stručak, te omiriše i zadjene za pojaš, ili (děvojke i mlade) za djerdan. Prie Jurjeva dne kažu, da ne valja jisti janjega mesa, a na ovi dan svaki treba da zakolje jedno janje kod svoje kuće. Na Jurjev dan ne valja spavati (da ne boli glava); ako li koji spava, a on treba na Markov dan da odstava na onome istom mjestu. Ove su najglavnije svetkovine kod Morlakah, nu ima i drugih.

Učitanja.

VIII.

Prem da kod Morlakah veliko jest podložnje, častenje i pouzdanje, koje ponose duhovnim pastirim, i prem da bez sumnje vjeruju i stano-
vito uzderžuju naš prisveti zakon, ništa ne manje uporno mnidu, da ima pustolovica, upirina, morah, čaranjah, noćnih prikazanjah, gonetanjah, kao da su ih vidili hiljadu puta prije kako su. Po Ercegovini još pripovjēdaju, da se stuaći (kao vile ili djavli) nalaze po velikim planinama i po kamenjacima, i imaju na nogama gužve od ljuckih žilah: da im se noge ne klicaju po strani i po kamenju. Kad se kome prikini gužva, a on uhvati čovjeka i izvuče mu žile iz nogah, te načini drugu. Ista je misal i kod Morlaka.

Vukodlak se zove čovjek, u koga (po pripovjētkama narodnim), posli 40 dana ulize nekakav djavolski duh, i oživi ga. Potom vukodlak izlazi noću iz groba, i davi ljude po kućama i pije kerv njihovu. Pošten se čovjek ne more učiniti vukodlakom, već ako da priko njega mervta prileti kakva tica i drugo kakvo živince prodje: zato svagda čuvaju merca. Vukodlaci se obično pojavljaju zimi (od Božića tamo do Spasova dne). Kako počmu ljudi mnogo umirati po selu, onda govore, da je vukodlak u grobu (a djekoji počmu kazivati, da su ga gdi vidili noću s pokrovom na ramenu) i stanu pogadjati ko se je vukodlakom

učinio. Kašto uzmu vrana ždrjebca bez bilige, pa ga odvedu na grob, i provode priko grobovah, u kojima se boje da nije vukodlak: kašto kažu da takovi ždrjebac neće niti smie prići priko vukodlaka. Ako se o kom uvire i dogodi se, gde iskopavaju, onda skupe se svi seljaci s glogovim koljem (zašto se on samo toga boji: zato govore, kad ga spomenu u kući „na putu mu broć i glogovo ternje“ — zašto su i brotnjaci pokriveni glogovim ternjem), pa raskopaju grob,

ako u njemu nadju čověka da se nije razpao, a oni ga izbodu onim koljem, pa ga bace na vatru, te izgori. Kažu da takovoga vukodlaka nadju u grobu, a on se ugojio, naduo, i pocervenio od ljudske kervi. Vukodlak dolazi kašto i svojoj ženi te spava š njome; i kažu da ono dite nema kostiuh, koje se rodi s vukodlakom. A u vrěme glada često ga prividjaju oko vodenicah i t. d. Zato od vukodlakah Morlaki vele puno straše se. Niti se sramuju od ovoga straha; nu odgovaraju kao na jedan priměr s besědom Pindara „strah, koi izhodi od vukodlakah, čini još bižati sinove božje“.

Věruju još višticam, kîma oprećuju se Bahornice, koje verlo dobro znadu razverći čare. Věštica se zove žena, koja (po pripovjatkama narodnim) ima u sebi někakav djavolski duh, koji u snu iz nje izidje, i stvori se u lepir, u kokoš ili u čurku, pa leti po kućama i jide ljude, a osobito malu dîcu: kad nadje čověka gdi spava,

a ona ga udari nekakvom šipkom priko live sise, te mu se otvore persi, dok ona izvadi serce i izide, pa se onda persi opet srastu. Neki tako izidjeni ljudi odma umru, a neki žive više vremena: koliko je ona odsudila kad je serce jila; i onakom smerti umru, na kakovu ona bude namjenila. Vištice ne jidu běloga luka, i zato se mnogi o pokladama namazu bělim lukom po persima, po tabanima i izpod pazuha: zašto kažu, da one na poklade najviše jidu ljude —. Virnoj, mladoj i lěpoj ženi ne kažu, da je vištica, nego sve babama. Kad se vištica jedanput ispovidi i oda, onda više nemože jisti ljude, nego postane lěkarica, i daje travu izidenima. Kad vištica leti noću, ona se sja kao vatra; i najviše se skupljaju na guvnu; zato kažu, da ona kad hoće da poleti od kuće, namaže se nekakvom masti izpod pazuha, pa reče: ni o tern ni o germ, već na pometno guvno. Žena, koja je vištica, kad iz nje izidje onaj duh, leži kao mervta, i da joj čověk okrene glavu gdi su joj noge bile, ne bi se više probudila. Kad u kakvom selu pomre mlogo djece ili ljudih, i kad svi poviču na koju ženu da je vištica, i da ih je ona pojila, onda je vežu i bace u vodu da vide može li potonuti (zašto kažu, da vištica nemože potonuti); ako žena potone, a oni je izvuču na polje i puste, ako li ne mogbude potonuti, a oni je ubiju, zašto je vištica. — Kud će vištica, nego u svoj rod.

Pripovist je, da kukavica bila je žena, i imala brata, pa joj brat umro, i ona za njim tako mnogo tužila i kukala, dok se nije pritvorila u ticu (jedni kažu, da se bratu dosadilo njeno kukanje i jaukanje, pa je on prokleo, te se pritvorila u ticu; a jedni opet kažu, da se Bog na nju raserdio, što je tako mnogo tužila za bratom, koga je on bio uzeo, pa je pritvorio u ticu); zato gotovo svaka Morlakinja, kojoj je brat umrao, i danas oplače, kad čuje kukavicu, gdi kuka. Kad kukavica izidje rano, te kuka po cornoj šumi, onda kažu da će biti zlo one godine za ajduke; ali kad kukavica kuka po zelenoj šumi, onda su ajduci veseli:

Listaj goro, kukaj kukavico:

Nek' se čini ora za ajduke.

Kad jašterica izidje komu na jeziku, onda kažu, da je nešto nalagao nešto na njega. Ako je jašterica s desne strane, onda je muško nalagalo; ako li je s live, onda je žensko. Neki ter neki Morlaki i u sadašnje vrēme nose na persi zapise, i tako još pineze medne i sreberne, koje, govore, da su pinezi S. Ane, i njim pristavljaju mnogoverstne zdravonosne krēposti.

Ova su dakle učitania kod Morlakah, i vrlo mudro izpisiva ih Vuk Stefanović, koga virno sam slēdio. Ništa ne manje od dneva do dneva verlokoristno oslabjaju.

Badnjaci.

IX.

Dostojno jest, da posobnim načinom ovdi uzbesedimo od badnjaka, koi jest berstina, ku Morlaki običajni su užgati u oči Božića. Badnjak kod nas obično jest od hrastova oli od grabova derveta, a gdi nema ga (kao po primorju) i od masline. Njegov razmirak jest na koi način odredjen. Mora se i u oči Božića odsjeći. Gdigod dodju badnjaci prid kuću ne samo u oči Božića, nego još za četiri pet danah prije. Kadgod na volim se dovuće; oli ako je gerdan badnjak po pet šest ljudih ga nose na užim. Tolika je čestitost ovog zlamenita trupa, da cić njega imenuje se pridblagdan i pridvečerje Božića na ovi način „Badnji dan, badnji večer“. Kod nekih obitilih jest običaj izgoriti toliko stupovah, koliko ima glavah muških u kući; kod drugih dva sama, prvi, koi prikazuje gospodara obiteljskoga, drugi pak posvećuje se za *naprědak*, i sej jest, more biti, ostanak starih virovanjah. Po mlogim mjestima pa na badnju večer tri lože badnjaka, desni, livi i srědnji mali jedan badnjačić: desni je najdulji i najdeblji, a poda sva tri metnu polog, na čemu će stati kad gore. Tri imadu biti, zašto kažu, da je Trojstvo Bog ostavio, desni je Otac, livi je Sin, a srědnji Duh: što izlazi od Oca i od Sina.

Trupovi stoje izvan kuće, a netom se smer-
kne, onda domaćin unese badnjake u kuću, i naloži
na vatru; kad stupi s badnjakom u kuću, onda
reče: „Dobar večer i čestiti vam badnji dan“ a
gdigodi „Dobra vam došla badnja večer“. A iz
kuće ga kakva muška glava pospe žitom i od-
govori mu: „Dao ti Bog dobro sretnji i čestiti“
ili „I s tobom zajedno. Ali ako je badnjak pri-
velik pomagaju drugi, zašto nemore on sam uniti
onu gerdobu.

Starešina, odkle s badnjakom ulize u kuću,
dignuvši kapu, ovako veli mu „Dobro došo, da
Bog te pohrani, badnjače“ i u to polivajući ga
na način križa blagodarno prie s vinom, a pak
posipajući ga s psenicom il s golokudom, il s gra-
hom, il suhvima, ili napokom s priklam i još s
drugim sladokusnostima, zove svake milosti i bla-
godarnosti božje na kuću a navlastito na oca o-
bitili, cvatuće zdravlje i zdravno povratjenje od
stojećih iz dugih putovanja, srećnosti u tergo-
vinah, plodnost u lětinah, i rodljiva zaručena
postelja. Na to okolostojeći zajedno odgovaraju:
tako budi. Posli ovog blagoslovljenja, bogomilo
svi kliču: *živio*, to na uspomenu Stvorca, i pa
iznova *živio* za napredak, i posli ovoga pucanje
i izbacenje pušakah bližnicim opomenuje početak
priveleke svetkovine Božjeg Porodjenja. Ali veli
naš privridni i vatreni domorodac A. Kuzmanić
(koi tu skoro dajući na svitlo Zoru Dalmatinsku,

lěpu doisto kćer njegovog izversna uma, mogao je uzbuditi ljubav k domorodnome jeziku), da gdigod, kad nalože badnjake, poliju ih vinom samo, i pozdravljaju Gospu na nogam: najpervo će gdi su tri, desni polit, pa livi, pa onaj u srědi. U jutru na Božić za ručkom, starešina užeže na desnomu luč, ustaju se svi na noge, te se ljube, i jedan drugomu kaže: „dobro ti došo Božić—I s tobom zajedno“ a kad su se izljubili, onda sili su jisti. Badnjaci gore po dva, po tri, po nedi-lju danah kako koji, a od onoga velika ostave jedan komad u prikladu oli gdi u kući za novu godinu, da užežu na njemu sviću; oli ga nose na polje, na kakvu njivu zarad vrěmena, da neće grad odniti. U oči Božića još momčad ide od kuće do kuće, te igra i pjeva nekakve pjesme od kolede t. j. gotovo uza svaku rič govori *Koledo!* Takovi momci zovu se *Koledjani* ¹⁾.

¹⁾ Kao što Karamzin piše i dan danas jošte ruška dica svake godine *Koljaduju*, t. j. hodaju na badnjak pod prozore bogatijih stanovnikah, i pjevaju pisme, u kojih se rič *Kaljadu* često ponavlja. Kod Poljakah traje Koleda od Božića sve do svitla Mariina. Isto tako dobro poznata je Koleda Čehom i Slovkom. I kod nas Koleda za čudo razprostranjena i to u oči Božića, pervoga dana godišta, i Vodokersta. Svaka versta od ljudih čeka u veselju ta doba i provodi, hodeći po selu i pjevajući prid svakom kućom zgodne pisme od čestitanja, oli smišne i spotne, koje bihu naznane Kolede. Vuk Stefanović daje nam početak od jedne. Koledjani tako dobivaju darove, nu za sebe, i to oni zovu *Koledba*. Kod Katolikah još na dan Vodokersta župnik ide po selu blagoslivljajući kuće pjevajući cerkovne pjesme, i dobiva malen dar.

Vrėdnosti i zanati

X.

Malena si medju Jugoslavenskim sestram
tvojim Dalmacio; nu něki mi glas svedjer
govori, da ti nećeš biti manja ni ružnia
nego da će se pjesme tvoje na daleko čuti
i oriti i uzpokoriti u grebu sinove tvoje,
koji su umerli uhvajući se u te i plakajući
ne svoje nesreće, nego bratinske,

Tomm.

Hitrina uma i něki naravski duh, koj uzrok
je, da Morlak se prihvati kojemudrage stvari,
čini ga vrėdna u svakoj versti poslovanja. U zanatu
oružjah, kada je dobro pratjen, more podati naj-
bolje služenje. I to potvrđuju nam nepristajne
bitke savoržene s Turcima, a navlastito Mletačko
skupnovladanje, koje velekrat iz rukah Morlakah
dobi zdravlje; nu baš slobodno more se reći,
da je u najzadnja doba njegovog življenja pri-
milo pomoć od Morlaka, koju onaj dragovoljno da-
vaše mu kao u žertvi općenite slobode, nebi
bilo tako lasno panulo, i to, da je baš bilo odre-
đeno od Boga, prem hvalno i slavno moglo se
je zgoditi. Odkle verlo dobro mogao je reći sla-
vni nas Tomaseo „Mogo je lav s one strane
(t. j. tursko-slavjanske zemlje) širiti krila svoja.
Zdravie bi bio spavao, i česnie ostario u serb-
skim (Dalmatinskim) planinam, nego u talianskim,
oli je osliepio prie nego ostario, nevidjaše ni dobro
svoje ni pogibionost svoju“. A drugde, besideći

od Morlakah, veli: „ Prosti narod uztegnut, miran i nagal, u tilesnomu kipu prikazuje svoj duh, bila i lipa mu je jakost, laga na butkost, krute obove i dobrostiv posmih. Prama tebi, moj narode slavni, nisu mnogi drugi nego poluljudi. Nestidi se kervi tvoje... “

Ali nadomeće naš slavni *Stratico* hvarski biskup „ si lasci, che gridino gli sciocchi a loro posta, che i nostri Morlacchi sono naturalmente poltroni e nemici del travaglio; questa è una falsità degna solo di chi non conosce gli uomini... Io domanderei a questi che tacciano di poltroneria i nostri campagnuoli, come possa darsi tale rimprovero ad uomini, che nell' armi sono tanto, quanto ognuno sa, valorosi, tolerantissimi d'ogni più dura fatica, e capaci della massima asprezza di vita nelle dirupate campagne, e nella laboriosa carriera del mare, e che quando dalla miseria sono condotti al tristo mestiere di assassini, sono a chiunque, per forza, per coraggio, e per ardite imprese, formidabili... “.

Ajduci su proslavjeni kao slavni vitezi kod Morlakah, i u njihovu spomenu velekreat mnogo narodnih pjesamah izpjevaju. Ovi Ajduci neki su trag ljudstva, koj nehteći raditi, traja dne svoje medju hridinam, pećinam i klisurinam, gdino trudo je dopriti, uhitivši se najvišjih stinah i stermentih, za prizirati, jest ko okolo, koj išće ih. Izvan toga nepristano skončava ih unuternji červ od duše, i bije ih verljivost doba, tako da ne-

maju mnokrat odkle pohraniti se, i na taj način tisluti su, da stave život isti na pogibil, za do-
baviti se potrebito brašno. Nema se za to dakle
čuditi ako vele puta čuje se koje dilo ajduške
žestokosti. Ništa ne manje Ajduk običajno nema
posla s putnikom, proći smirno pušća ga, nu i
kadgod vodja mu je. Sverha njihovih ugrabljen-
jah su volovi, i bravi. Ponose ih na planinski
stan za imati odkle hraniti se i odkle činiti opanke
njim odveć potrebne. Kad glad tjera ih kod kućah,
oni ukradu što mogu, ako im se krati brašno.
Gnjev njihov navlastito proti Turčinom uzbudja se.
Četiri Ajduka serce imaju za udriti na dvadeset
Turčinah iz nenada i razagnati ih. Sada, hvala
visokomu vladanju, nema ih.

Morlaki pripodobni su u upravljenju tergo-
vačkih stvari, gdino pokazuju oštrinu i hitrinu
pameti, i još uzrasti, nauče se lasno štiti, pisati
i razbroiti. Nēke još medju najbogatijim obitilim
počele su slati njihove sinove na nauke; i potle
neg su ovi sveršili one, koji nahode se po pri-
morskim gradovima, pošalju ih k' mudroskupšti-
nam u Beću i u Padvi, gdino dostižujući izver-
snu pohvalu, vratjaju se doma, da se bave u
očitom poslovanju. Ali nek bude im posli povra-
tjenja priporučena domovina. I zato baš dobro
ovde je izvoditi ove zlatne riči slavnoga Toma-
sea „ O mladići, koji idete u tudje zemlje iskati
znanje, koje vam zemlja nedaje, budite uhvanje i

veselje, a ne žalost i strah otačbine bidne. Spominjajte se vavik na nju, uzderžite ljudski njezin jezik ¹⁾; učite i druge, ali da vam tudji neiztisne materinog iz serca, da nebude rat i dubina u mislim vašim. Talianski će te duh bolje ćutiti, kad budete Slavjani pravi. Branite, molim vas, posvuda branite domorodno poštenje, budite u odlukam stanoviti, slobodni u ričima, bistri i silni na vrime ali čestie tihi, vavik ljubezni. Ljubite istinu više nego zlato, a bratju više nego život. Drugih narodah *običaje* gledajte i poštuju, bez da ni slipo slidite oli pogerдите. Bratja njihova budite a ne robi.“

Pospešnost duha ovog naroda veleputa se u grizenju besidah i odgovorah pokazuje. Jednomu Morlaku u vrime Mletačke vlade, koi nahodjaše se na zamjenu robovah, gdi ne mali broj Turčinah davaše se za jednoga našega naredbenika, budući smiono rekao nèki od Turskih odredjenikah, da vidjet mu je bilo, da je to za Mlečanih zlo tergovanje, odgovori onaj: imaš znati da naš Dužd svagda dragovoljno daje mnogo tovarah za jednoga konja. U vrime vojničkog pribrojenja god. 1808, jedna mati Morlakinja budući iz nje planinah povelala se sinom u grad, da mu dade zadnji pozdrav, mogla

¹⁾ Drago nam je i ovdi objaviti, da baš u sadašnje vrime malo da ne sva dalmatinska mladež, koja kod Padvanske mudroskupštine nahodi se, svetom odlukom i svom moću primila se učenja narodnog jezika, odkle doisto mogla je dobiti lepu pohvalu u Zori Dalmatinskoj privrednog i vatrena domorodca S. Ivičevića.

mu je, kad onaj idjaše da ulize u brod, upraviti ovu besidu „dili se i podji ervati se za tvoga dužda, nu pamti, da čast tu te zove, pa ako ne budeš moći slavan vratiti se kući, ne pokažuj se ikada rodbini tvojoj.“

Prem da Morlak podoban je za sve ono što dato je čoviku, ništa ne manje tvrdo uzderži stare običaje, i tako da prem malo prudi pokazati mu kriposti sadašnjih načina. Njegovi voli i bravi mnokrat terpe glad i zimu u oči neba, odakle su tro- mi, suhi, mlohavi i nepodobni za podnositi pristojna brimena. Rala, s kima služi se i druga orudja poljska svedj ista su, i pritrudno bilo bi ga prikloniti, da ih podobri i izpravi na izgled sadašnjih iznašastjah. Ima masla, sira... nu kadgod želi se čistoća — Veći dio njih žive pšenicom ¹⁾ kâ kod njih jadra, i čobanstvom. Lozah malo sade, murvah ²⁾ još i manje, maslinah poništo. Upitani na to, razlog ti daju ovako: mi ne sadimo ta stabla, zašto oli zemlja ih neće oli ponebje im škodi, te ne rode. Odkle jest da morlak imao bi deržati svedjer prid oči ove blage riči privrednog

¹⁾ Morlaki kad kopaju ili kupe sjeno po cili dan pjevaju, čepaju se, šale se i vesele se, a posli večere igraju i pjevaju do neko doba noći. Na nekim mistima, kad dožanju njivu, pa podju kući na večeru, onda divojke načine od mahramah barjake, pa onako s barjacima idu pjevajući, kao kakvi svatovi ili vojnici, kad dodju kod kuće, onda pred istu kuću pobodu barjake u zemlju okolo njih plesajući i pjevajući.

²⁾ Povjest svilnog rukotvorstva u Dalmaciji izpisao sam na br. 36, 37; g. p. Zore Dalmatinske.

učit. P. Buttore (*Österreichische Blätter für Literatur und Kunst*-52. 53. 1845) “ Nije, veli, Dalmacia neplodna, ali se ima uzderžati kao priplodna, i ako su plodenja od tli jednoměрно mala, nema se odovle izvoditi nje neplodnost, već bolje sporno težanje zemlje „. I malo potle nadomeće “ Dandul pokazao je s krepkim razlozima, da kad bi samo deseti dio Dalmacie bio utežan s murvami, ova podala bi plod u svili od 17 tisuća tisućah florinta u srebru; i to kad bi se i malo pobobrilo i veće uzmnožilo uzgojenje domovne životine s uvedenjem boljih skotah, koje bogastvo ne bi se uvuklo s tim u Dalmaciju? kad bi bila dovedena na izversnost vina, bolje poslovane masline, priuredno utežana zemlja, s lipim načinom posiana pšenica, ustanovitjena uprava težačka, koliko ne bi se uzmnožila plodenja i pobobrile njihove svesti !

Ja ne želim Dalmatincu niti bolju zemlju, niti dražje ponebje; ono što svim srcem hotio bi da bude kod njega, jest obernost dobro upravljena, ona koja nutka gospodara od njivah da ostavi gradski stan, te da prodje veći dio godine u polju, za da ovdi nastojati bude na bolje težanje i usijanje njivah; koja bi ga navesti mogla, da razplodi murve i da pobobri nauk od činjenja vina, da s većom pomnjom primi se utežanja masline i sprave ulja, sianja i uzmnožanja posadah glavastih, proti kim sastaju toliki tamašni priroci; — onu

obertnost dobro upravljenu ja mu želim, koja bi ga nategla, da u mistih malo da ne bez vode izdube gustirne, da podigne konjušnice i podobri skote domaće životine, da na misto kozah ushrani ovce za izvaditi iz vune veći dobitak, da nastoji dat vodam protečenje, koje prikriva njive, da podobri težačko orudje, da gnjoj u cjenu derži, da plotom ogradi polja cić navaljenja stadah, da obere najpodobnie sime, da što more više uzmnoži jesenska usianja i ona koja plode u lipanju, da livadah utvori hitrotvorno, da općinske i pute poljske bileži, da ponovi i ponapravi biležane, i na taj način da štedi živinskom moću; — onu obertnost dobro upravljenu želim mu, koja mogla bi prikriti s gajom planine, nasaditi perivoje, i u njih postaviti mnogo verstah plodnih slabalah i medju ovim od krasnih voćah, i gdino polje podobno jest, sastaviti zalivanja; — onu obertnost želim mu, koja u Fiandri ne daje pokoj njivam, gdino ljetina (pokup) slidi ljetinu, gdino malo danah posli pokupa sije se novo sime, a puk je neumoriv; — nazivam mu obertnost Belja, gdi nauk zalivanja jest izversnii neg drugde, gdi bi odrišeno mudrosumje prikoresno kako se ima s troškom što se more manjim i brez pogibili izvaditi u tčku letah najveći dohodak vele prudnih plodenjah iz jednog namenjena skorupa zemlje — ; onu prosvetljenu razumnost zazivam na pomoć Dalmatincu, koja u Olandi uzgrabi zemlju moru za utemeljiti gradove, koja

srid blatinama izdubila je vodotočja, koja povrati neplodna mloga mesta u cavtećih staništah, koja blata ošušila je tako hitro i tvorno, da je moru predstavila one priglasovite rešetke —; onu obertnost prosvitljenu želim mu, koja poda Olandi plodni dug prid drugim narodim od 3, 400 tisuća tisućah *franakah*, odakle mora primiti se kogamudragog dila“. Ovo jest dakle što i ja želim š ovim priizversnim čovikom mojoj braći, i uhvam da će se i to steći, zašto u ovo vrime, da rečem ovako, oblaci amo tamo razterkani od duha slavjanskoga i zaneseni, hitro lete po krugu nebeskome, a *Zora* je baš zabilila, i svitli dan nie puno na daleče ¹⁾.

¹⁾ Ima vrmena da priuzvišeno vladanje s lipom odlukom podalo je na svitlo zakon, da u svakomu selu bude sastavljena učionica, i to baš za Morlake k nauku pripeljati, i još da budu biležani i podobreni općinski i vlastiti puti medju selim po svoj državi što i s većim dilom bi sveršeno: Izvan toga Split tu skoro i druga mista dobila su turske karovane. Za to jest nam uhvanje, da kraljevina naša toli naravski obdarena, svedj bolje s' ovakovim napridovanjima moće obertnost i dobru čes drugih državah Austrianskog cesarstva dohititi.

Odića.

XI.

Neleži naša vila u velikim posteljama, kod gospodskih terpezah nesědi; žedna i gladna terći ona kroz gore i čim se zaterče, tim lěpša postane, a glas njezin punii izlazi iz golih i hlepečih persah.

Tomm.

Muške općinske haljine kod Morlakah odveć proste su i od male cěne. Opanke služe na město crevljah toliko muškoj glavi koliko ženskoj. Ali i podložne su opancim obojke. Na noge navukuju navlake, koje se sastaju s krajima nogavicah, s kima je sva noga pokrivena. Ove gaće su od sukna běloga, obvezane oko boka s trakom od vune. Košulja malo odveć ulazi u gaćah, zašto ne prihodi pupak, do koga gaće dopiru. Sverhu košulje nose kratku jačermu, kojoj zimi nastavljaju plašt od debelog cernjenoga ruha, koga nazivaju kabanica. Na glavi nose kapu od grimiza, a oko nje kalpak kako gdi. Običajni su još bričiti glavu, ostavljajući samo zada perčin na način Poljakah i Tatarah. Bedra pasu s cernjenom pelenicom, od vune ili od svite, sapletenom na način mriže od debelog tega, i u nje nagi-banjih naměstivaju njihovo oružje t. j. il dva samopala zada, a sprida jedan veli handjar, s nošnicom žutomednom nagizdanom nezakonitim pločami; ovaj mnokrat visi o verugi od istog gvozdja, koja obhodi bok sverhu iste pelenice. U istom

staništu mjesto je jednom rogu, u kome uzderžaju sala za braniti puške od kiše i za pomazati zadrenja, kad putuju po daleko. Zada visi paka o pelenici malena korabljica, u kojoj spremaju pineze, kad ih imaju, prah i olovo; duhan i on visi o pelenici u tobolčiću od suhoga mehira. Deržu kad idu teršticu od lule usadjenu zada medju košuljom i plećam s lulom vani. Morlak svagda kad putuje nosi još sobom pušku.

Odića ženska u različitim mjestih razlikuje se, ali svagda očim Italianca smišna jest. Haljina djevojčicah jest krotkia i svevoljnja cić uresah koje nose na glavi, s razlikom od odanih, kojim nije dopušteno nositi drugo izvan mahrame obuzlane, bele ili omastjane. Djevojke imaju na glavi kapicu od gremeza, o kojoj visi mnokrat rida padeća niz pleća, i ova kapica jest bilæg od njihovog djevičanstva. Mnogo redah pinezah srebernih, medju kim kadgod nahode se starovitih i izversnih, i tako još koraljskih nauhvicah i srebernih veružicah s poluměsecima na kraj nataknutim, ukrasuju djevojački kip. Někke kapice nakitaju s omastjenim caklima vezanim u srebru. Siromašice nemaju uresa na kapici, oli je uresivaju s gliusturinama u rědko vidjenim, ili s lopticama od cakla nanižanim, oli s kružljivim rukotvorima od mida ¹⁾.

¹⁾ Prie žene nosile su terpoše, i to može biti najveća ženska kapa. Ova je, veli Vuk, okrugla kao pogača i gdikoja je šira od aršina, pa se ne nosi od ozgo na glavi, nego sastrag, pa stoji od glave gore u pravo, a ispod gerla je derži podbrad-

Košulje svetašnje pošvene su im svilom cernjenom a kadgod zlatom, djevojke iste navezivaju ih kad pašu stada, i čudit se je, da tako lěpo nakitaju ih bez ikakvog podpora i hodeći. Ove košulje uz gerlo zatvorene su sa dvi maine, niz persi su otvorene kako i one od mučke glave. I žene i djevojke nose na vrat ovratice nanizane s versto- mastenim lopticama od cakla, na ruke mnoštvo perstenah od mida ili od srebra, na bēla obručice od kože uresene s midnim rukotvorima ili sre- bernim, ako su puno bogate. Običaj je i kod njih imati ocešljice pošvene i nagizdane, ali nepo- znaju persice. Široka tkanica od omastjene vune zaprečiva modrinu tako nazvanu, zašto je svedjer u modro zamastjena. Sadak od sukna obhitjen na prute od gremeza, pruža se do pol noge. U početku lěta odmeću modrinu, a nose sami sadak bez rukavica sverhu bēle košuljice. Bječvice dje- vojčicah svedj su cernjene, nje stavne crevlje, sli- čne onim čovika, nazivaju se opanke; poplate su im od sirove kože goveje, a gornja strana povita s' oputama. Kad se odadu, slobodno im je odverći opanke a uzeti papuče. Djevojačke prame sakrivene stoju pod kapicom, mužatice pušćaju ih niz ramena,

njik, da ne spadne na trag. Terpoš je opleten od bēle loze, pa je na lozu navučena velika kapa od cervene čoe; po čoi je prišivena šamija (tako da se čoa i nevidi), a priko šamije pri- bodena iglama (trepčanima i kolačarama) bēla mahramica, spri- da sva iskićena parama, trepčanīm, smiljen i ružama (nači- njenim). Ostrag visi niz ledja jedan kraj od šamije (načinjen parama i ostalim bēlim novcima), i zove se *pero*.

a kadgod ih obuzlavaju o vrat nakitajući ih s pro-
bienenim pinczima na način Tatarah i Amerikanah. Djevojka, koja malo da ne izgubila općinsku čast
cić nje zla življenja, mogla bi biti njoj iz glave
odkinuta kapica u dan svetačnji, i odsičane vlase
od nje rodjakah u znak prikora. Odkle zgadja se,
da ako je ka upala u grih razblude, sama odbaca
kapu, i išće priměstiti se.

Sve ove muške i ženske odiće čine se kod
istih Morlakah, koji ino ne umiju šiti. Žene paka
znadu rediti kuděljju i lan. Pošto se kuděljja (ili lan)
izvadi iz močila, i osuši, onda se nabija stupom
(a lan tre terlicom); pa se potom počme rediti:
najprije se maše na maljci, pa se onda ogreblje
na ogreblo, poslie ogrebla perja se na gvozdenoj
pernjici, poslie toga perjaju se poviesma malom
perajicom, pa su već onda poviesma uređjena.
A ono što ostane na obrebi i na perajici grebena
se grebenima, i od onoga biva vlas (mali i veliki);
a što ostane na grebenima, ono su već kućine.

Haljine kod Morlaka svedj su od istoga ruha,
i zato kod njih rukotvorstvo šjavca poništo na-
preduje. Poznaju nešto malo prostomastenje, i
njihove boje na nijedan način su pohuljive. Cerno
dobivaju iz korah jesena postavljenih, da se moće
za osam danah zajedno s gvozdenitom erjom, ko-
ju kupe oko nakovi kovačah, stavljaju onu vodu,
da se sledeni, pa s njom maste. Tako moraju
dobiti lěpu pomast modru s umočenjem suhog ver-

bovnika na hladu u lužnici prem čistoj; vre i ovo mišanje za nekoliko satih, i stavlja se pak da sledeni prie neg postavi se ruho, da se pomasti. S rujom žutu i zagašenu pomast dosižu, i za imati pervu boju, utrebljavaju puzalinu.

Žene Morlakinje malo dane sve su vezačice i umiju plesti na oko. Njihova vezenja puno su smišna i podpuno ista koliko iz sprida toliko i zada. Na papuče ili opanke nose nazuvke, koje spletaју kao biečve. Kod njih nahode se krosnaci od suhna i od debelog platna, nu malo ženska glava u to radi, budući da nijedno one čine sēdeći. Ima i lončarah, ali lonci njihovi su prem debeli, i kuhaju se u divjim pećima izdubenim u zemlju, ništa ne manje su duga života.

Venčanja.

XII.

Pričesta jest stvar kod Morlakah, i to pisme narodne potvrđuju nam, da dēvojka izprosena bude za mladića, koi na daleko stanuje od nje mnogo tisućah šešanjah. Takove udadbe opjavljaju se po putu staracah od vlastitih obitilih, bez da došastni zaručnici ikad su se vidili. Uzrok toga jest želja urodjačiti se s obitilima puno razprostranjenima i oglasenima cić poroda izversnih junakah. Otac virenika, oli koi drugi njegov rođjak mnogolitni ide prositi dēvojku, mnokrat ne

naminjenu. Kad dodje poslanik, pokazuju mu se sve djevojčice kućne, a on izabira na svoju volju. On ne gleda toliko na djevojku, koliko na ljude od kakovih je ¹⁾; niti djevojka smije kazati ocu ili bratu, da neće poći za onoga, za koga on daje. Mnokrat još se ne traže novci uz djevojku, nego se za nju daju n. p. bratu čisme ili jačermu, materi kakvu haljinu, tako sestri i svima ostalim po nešto.

Malo kad su im zabranjene djevojke izprosene, nit se kod njih gleda na stanje izpi-taoca. Onaj, koi je izprosio djevojku, kao naredbenik, netom je ju dobio, ide po virenika, i s njim udilj vraća se, da vidi družbenicu, i ona njega ²⁾. Ako su tad jedan drugomu ugodni, ženidba je završena. Namenjiva se odma vrēme venčanja, i virenik vrati se kući, i kupi svaću, da podje po djevojku. Svaki svat plemenito nakitjen jaše konja, i zadiveno derži na kapici perje pava ³⁾. Družba je vavēk sva dobro oružana, i to ili za pucati i izbacati puške na znak pirnoga

¹⁾ Naša poslovica „gledaj mati a uzmi kćercu, ili majka udaje kćercu“ t. j, ako je mati poslana, vrēdna, i na dobrom glasu, lahko joj se kćerca udaje; ako li je opaka, lēna, dugo se neudaje, i na to eto ti još prićice „Bēži brate, nije ova za te, već tu snubi, koja poso ljubi.“

²⁾ I naši Morlaci kao i Lićani (V. Broj 45 Zore Dalm.) najvole se ženiti pod jesen. To biva najvećma radi toga, jer drugda nemogu, kako mora biti, pir obderžavati.

³⁾ Što se odiće tiće, svaki gleda, da što ima najlēpše, tad obuće, ili posudi. Bez visoke crvene kape nezmi nijedan se pokazati, ni bež crvenoga persluka.

veselja, ili za braniti se proti nastupanju protivnikah. I doisto ta nastupanja čestokrat zgadjaju se, kad istu dēvojku veće od jednoga prose. S' toga i mnoga ubojstva izhode, kakono kažu nam narodne pėsme.

Kad svatovi dodju dēvojačkoj kući i sēdu za sto, onda (po običaju) otac divojački donese novu čašu, te iz nje piju u zdravlje. Po tom tu čašu sprema uz divojku, na venčanju zapoje iz nje vinom momka i divojku, i to se zove molitvena časa. Poslie venčanja mlada ostavi molitvenu čašu, i čuva je radi spomena do smerti:

„ Te uzima čašu molitvenu “

Ali nadomeće Vuk Stefanović, da na dva ili na tri dana prie nego će poći po divojku, zadje po selu čauš ili diver, s čuturou nakićenom cviećem i novcima srebernim, te zove u svatove; kad dodje kome u kuću, a on pruži čuturu, i kaže „ *Pozdravio je* (kako mu bude ime), *da mu dodješ s jutra* (ili prekosjutra) *u svatove* “. Onaj mu kaže da će doći, ili da ne može, pa uzme čuturu, te se napije i priveže na nju paru ili grošić, ili drugi kakav novac. Ako onome ponestane rakie u čaturi, a on zaište, gdi zna da ima lēpe rakie, te dotoči.

U svatovima mora biti kum, diver, stari svat, prikumak, vojvoda, čauš i gadljar, a ostali svi se zovu pustosvatice. Kuma treba da zovne ženikov otac ili brat, ili sam ženik. Koi

se godj zovne na kumstvo on treba da podje. Diver ponajviše biva kogod od roda (brat ili bratućed) ženikova; ako li nije od roda, a on je kakav poznanik njegov, s kojim se on pazi. Diver može biti i dite od deset godinah, no obično bivaju veliki momci, a kašto i ljudi oženjeni. Diver ide kašto i na prosidbu. On primi djevojku od brata (obično je da brat ili bratućed, ako nema brata, izvede djevojku i da prida diveru) i dovede je te poljubi u ruku kuma i staroga svata i ostale svatove i sve ljude, koji se ondi nadju; on putem derži pod njom konja, i čuva je, da ne bi pala.

Zaručnica odvedena k cerkvi na konju medju svatovima, pokrivena i okrunjena, netom se sversili cerkovni načini, kroz pucanjem pušakah i samopalah, i kroz vikanjem okolostojjećih, svatovi kazujući neposobnu radost u pogledih prate ju k očinskoj kući, ili ako je malo na daleko k' onoj ženika. Svaki svat ima posobno naredbenstvo toliko u vrěme hodjenja koliko u teku pirne gozbe, koje primljaju se netom kući došli su. Pěrvinae s nikim dělom pridhodi svih, pjevajući; barjaktar nosi barjak svilni o koplju privezan na vitru viajući se. Stari-svat jest prvi medju svatovima kao starešina, i običajno takva časnost dopada najizversniega čověka od sve rodbine. Jedan svat nazvan Stakeo stoji svedjer kod njega za primiti i za gledati da se svakojako izpune njegove za-

povědi. Kadgod dva divera imajući za kapom ružu pravu ili načinjenu, služe zaručnicu. Kum svdok jest na ženidbu; komornik uzderži pod svoju pomnju skrinju od perće. Ovaj, veli Vuk, prije više, da se svatovi opremaju, zbilja šalu (govori sve što mu na usta dodje), prikazuje čast i dēli darove; ov treba da je verlo šaljiv i smišan. Čauš u rukama ima načak ili buzdovan, te lupa koje u što, za kapom ima po nekoliko lisičja ili vučja repa pribodena, a kašto i po nekoliko kašike zadivene. Ovaj urednik je putovanja, i jakim glasom, kao potvrđuje Fortis, kliče: *Breberi, Davori, Dobra-srića, Jara, Piko*, imena starih milostivih bogovah. Gadljar svira u gadlje. Ženik ima za kapom pribodenu bēlu mahramu (kad idu po dēvojku jednu, a kad idu s dēvojkom ima ih i više: pribode mu punica i nove priateljice), te mu visi niz ledja. Buklia časa jest družbe toliko po putu koliko u vrēme pirne gosbe. Koga-god, veli Vuk, svatovi sretu na putu (išli s dēvojkom ili po dēvojkou) ono ga časte vinom i rakiom, a gdigod izidju i seljaci prid njih, kad idu kroz selo s dēvojkou i iznesu čast (hlieba, pečena mesa, vina i t. d.) te ih ponude i časte.

Obēd pervog dana, veli Fortis, čini se kadgod u kući zaručnice, ali običajno u domu ženika, komu upravljaju se, netom zaručnici primiše pastirski blagoslov. Tri oli četiri čovēka (ponajviše zetovi) nazvana od Vuka *muštulug-*

čie, pridhode na daleko dvorbu terčeći, i kažu, da idu svatovi i vode djevojku, i izbace po nekoliko puške, najberzii od njih ima u dar jednu mahramu. Ovo zovu poći na muštuluk. Domaćin ide na susret nevisti; i kad dovedu djevojku pridženikovu kuću, onda izadje i jeterva noseći u desnom naručju muško dje (koje zove se *na-konče*), a pod livim pazuhom trubu platna; dje te dodade djevojci, da ga unjeguje, te ga ona opaše černjenim koncem ili pantljikom, a platno prostre za sobom iz kuće do djevojke. Netom je ova sjahala, pri neg ulize u kuću, kleče na kolina i celiva prag od vratah. Svekerva, ili, kad nema je, koja druga žena od rodstva prikažuje joj rešeto sa svakoverstnim žitom t. j. orašicah, bajamah i t. d. te zagradi nekoliko puta rukom i baci priko sebe; kad je skinu s konja, a ona onim platnom ulize u kuću. U kući joj dadu prešlicu s kudjeljom i s vretenom, te s njom udari u sva četiri zida kućna, po tom joj metnu pod svako pazuko po jedan hlieb, a u usta malo šećera, pa joj dadu u jednu ruku staklo vina a u drugu vode, te unese u sobu i metne na sto. U ovi dan zaručnica ne obidva na terpezi svojnikah, nego napose na drugi sto u družbi dvahu diverah i stakea. Zaručnik sidi zajedno svatovima, nu u oni dan posvećen ženidbi zabranjeno mu je štomudrago odrišiti ili izrizati. On sidi niže kuma (kum sidi u gornjem čelu), no od stida niti smi

šta progovoriti, niti može jisti, nego sve gleda preda se, a punice i priateljice pribadaju mu mahrame za kapu. Kum razrezuje meso i kruh za svih. Tica domaćina da nutka na pitje, i stari - svat obično jest prvi, koi uzimajući u ruke bukaru, i čineći zdravice na čast Sveta branitelja obitili, ili na čestitos Svete Vire, napije se. Obilnost gadna nahodi se u ovim gozbanam pirnim, kim ništa ne manje dionik jest svaki svat, budući dužan doniti na pir ono što može. Obično voća i sir izpervo donesu na terpezu, a najpokonje podrobu. Medju jezbinam broji se smok svakoverstnih ptićicah ukućnih, kozlica, janjeta i divjačine, nu malo kad junca. Žene od rodbine, ako su sazvane na pir, jidu i one napose.

Posli obida zameće se kolo, pjevaju se pjesme narodne, i napokon najhrabrenii medju sva-
tovima sastaju se, da pokažu svoju snagu zdvi-
gnujući i mećući ko more na dalje velikotežke
stěne. Po večeri kum dužan je povesti zaručni-
ke u sobu za njih pripravljenju. Sutra dan paka
vërenica bistveno skinuje pokrovicu i kapicu dē-
vojačku. U to jutro, veli Vuk, zadju na konjima
svi svatovi (osim kuma, divera i starog svata)
po selu od kuće do kuće, te zovu na svadbu,
i obično ovako počimlju: „pozdravio je kum i
stari svat, da dojdete na veselje, ali da po-
nesete šta će te jisti.“ Kod svake kuće daju

im poviesmo ili po kakvu mahramu, i to privezuju za uzdu konjima oko glave (to je dĕvojačko). Po tom dodju svi seljaci na svadbu i svaki donese čast (n. p. janje živo ili pečeno, prase pečeno ili opaljeno i isporeno, ćurku, kokoš, pitu, ili šta bude, ali kolač i ćuturu vina, ili rakie treba svaki da donese). Kad već bude oko pola ručka, onda čauš prikazuje čast t. j. ono što je ko donio; a on to čini verlo smišno i šaljivo, n. p. ako je ko donio prase, a on kaže: evo ovaj (kako mu bude ime) živi blizu vode, pa uhvatio vodenoga miša. „Aho li je kokoš, a on kaže da je vrana, ili druga kakva tica; ako li je živ ovan s rogovima, a on kao plašeci od njega, pita šta je to, ili je jelen ili vo, ili drugo što i t. d., a uza svaku na poslitku mora kazati: „sebi na glas, a svoj braći na čast (t. j. donio). „Poslie toga iznesu darove, i to obično dva momka medju sobom na kopljači, ili na drugoj kakvoj moci, pa naramuju kao od teže nemogu da idu. Svaka dĕvojka treba da donese po košulju kumu, dĕveru i starom svatu, a ostalim svatovima što kome dopadne (kom mahramu, kom peškir, kom čarape i t. d.). Darove čauš dili tako smišno kao i čast što prikazuje, n. p. evo naša snaša donila kumu košulju kakva je tanka kroz persten bi prošla, da je persten gušva oračica, pa do dva tuku a četiri vuku.“ Dĕvojka medju tim stoji jednako, pa se poklanja.

Čauš svoj dar sveže na načak ili na buzdovan, a gadljar svoj na perdaljku.

Drugi dan u jutru još uzme mlada vode i peškir, te poliva svatovima redom, te se umivaju nad leđinom, ili nad kakvom kerlicom, a oni (pošto se koji umije) bacaju novce u onu vodu. Ti se novci zovu polivačina. Svaki, koi dodje na svadbu, treba da daruje mladu, kad ga sreće, i poljubi u ruku. Osim toga i svatovi izmišljavaju svakojake igre, i vele su nemirni i bezobrazni.

Nova mlada ne smije (od stida) nikoga u kuću zvati po imenu: zato je običaj, da ona, pošto se dovede, svim kućanima (muškome i ženskom) naditi nova imena (samo za sebe), tako n. p. nikoga zove (starije ditiće) tatom, nikog babom, nikog gospodinom, a mladje, bratom, zlatojem, sokolom, i t. d.; žene gospom, nakom, nevom; a djevojke ubavicom, lěpoticom, sekom, gospodicom, golubicom i t. d.

Ovakove zdravice bivaju za tri, šest, osam danah i veće kod bogatacah. Virenice kod Deriša dužne su u teku perve godine samo celivati istonarodne ljude, koji u njihovu kuću dohode. Posli ovoga doba muževi deržu svoje žene s najponiznijim načinom.

Prisobnosti i Rodjenja.

XIII.

U vrime prisobnosti Morlakinja ne promini-
va jezbinu, niti pristaje u trudu i u hodjenju
po berdima i po planinama, da paše stado il
dervah da ubere, i mnokrat zgadja se, da u
polju i po putu čado poradja, koga tu uzamši
u ruke, te odma ide, da ga pere u vodu bližnje
rëke, i pa nosi ga doma, da se sutradan k obi-
čnim dilim povrati. Baš i ako porodi u kući, di-
tejce mora da se opere udilj u vodu studenu; i
za to prem dobro ovome puku pristoji se ono,
što govorili su stari naselnici Talijske :

*Durum a stirpe genus natos ad flumina primum
Deferimus, sævosque gelu duramus et undis.*

Taki običaj bivaše još kod starih Gjermanah. Ni
omočenje u vodi studenoj poradja zla sveršenja,
niti udi tilu. Ditejce tako iz utrobe materinske
primljeno i mekavno otareno, povija se s bilim
pelenicama, i tako stoji za tri il četiri miseca;
posli ovog pušćaju se sami da idu po hiži, i po
dvoru na četiri noge, i tako baš steku potle ono
hrabrenstvo i zdravlje, koja razlikuju ih od mno-
go drugih pukovah, i vodi ih na planine, da
idu po snigu i ledu s rastvorenim persima. Die-
ca sisaju materinsko mliko, dokli joj ga nova
prisobnost čini smanjkati. Kasno odveć puno obu-
kuju im gaćice.

U vrēme rodjenja, a navlastito pervog, sva porodbina i svi priatelji dužni su poslati darove poroditeljici, i od ovih čini se pak večera nazvana Babine. Evo ti kako krasno izpisiva ih zlatno pero Vuka Stefanovića. Babine traju obično sedam danah. Za tije sedam danah dolaze žene na babine, i donose čast t. j. pite, uštipke, rakiu, vino i t. d., i ditejci darove, te se časte i vesele; a noću dodju komšije i komšijnice, poznanici i poznanice, te čuvaju babine; t. j. side svu noć kod porodilje, i razgovoraju se i pjevaju, a osobito treću i sedmu noć. „Nije sedmu noć dočuvan“ imaju običaj reći onome koi je malo suludast. Tada ne smije nijedno zaspati: zašto drugi jedva čekaju, da ga ogare, ili da mu prišiju štogodi za haljine.

Poroditeljice idu k cerkvi u četerdeseti dan posli poroda, da prime čisteći blagoslov. Perva doba dieca prohode po planinama, vodeći svoja stada. Uz to mnogoverstni rukotvori izhode iz njihove prirodne pameti, i tu skoro privridni domorodni slikotvorac *Sarghetti* upoznao i uzeo na nauke jednoga mladića po naravi tako narešena. Ima čašah dervenih i zviždakah, gdi mora da se upazi prilěpo i do živoga urezano obljećje njihovih starešinah, što javno pokazuje podobnost Morlaka, da more primiti se izversniih dēlah ¹⁾.

¹⁾ *Evo što piše slavni Lud. Menin (Il cost. di tutte le nazioni ecc.): „Fra i pochi che nel medio evo applicaronsi*

Jeća i stvari domovne.

XIV.

Mliko mnogoverstno istisnuto obična je jezbina kod Morlakah. Oni čine ga ljuta ostrom, i tako dobivaju neku vërst urde ili zamlaze puno razhladeće. Sir skorni prigan u mastu, jest najbolja jezbina, kû znadu izpraviti, kad iznenadi im dodje gost. Zelje, koje raste u njihovih vertlih, pohraniva ih mnokrat od žitne nedaće i od glada. Ribe od sladke vode smok su im ugodni. Težanje kompirah još slabo jest, voćkah pa primlohavo. Peču kruh bezkvasni pod črepanj na ploču od ognjišta. Ovaj jest od raži, il od prosa, ili od svakojake ine psenice. Česan, kapula i ljutika, prem da ih malo sade, jest smok najljubeznii ovom narodu posli pečenice. Istinopodobno je, da jezbina svakoverstnog zelja ponapravlja količinu vode, koju piju, i da podpomaga za pohraniti ih dugovito hrabrenih i obertnih. Njihova piva najdražja jest vino, koga piju mnokrat i preko mire a navlastito kad dohode u gradove primorske. Ali nije kod njih toliko lozja, da do-

alle belle arti alcuni meritavano distinta celebrità; siccome i due Schiavoni, dei quali il primo fu discepolo dello Squarcione, l'altro contemporaneo di Tiziano, e nel cimento della biblioteca di S. Marco competitore di Paolo. Apprezzatissimi sono e ricercatissimi i dipinti sì dell'uno come dell'altro. Da ciò parmi evidente, che la Dalmazia per acquistarsi celebrità quando i buoni studii si risvegliarono in Europa non avrebbe avuto d'uopo, che di eccitamenti “ (p. 731).

biu vina koliko im je od potrebe. Draga im ipak rakia, koja baš lasno opije ih. Odovle ne mala zla im dopadaju.

Evo nekoliko verstah jića, kako ispisiva nam Vuk.

1. *Ćufteta*. Isjeca se, sitno prisno meso i metne se u njega malo bibera, i sitno isičena cernoga luka, pa se onda načine kao orasi i umetjaju se u šenično brašno (i tako se zovu ćufteta). Poslie toga se poperže na maslu, pa se pospu bilim lukom i kiselim mlikom.

2. *Prevrasta* jest kukuruzno brašno zakuвано jajima (u kakvom sudu), pa se onda onaj skrob izaspe u tiganj na vruću mast; kad se od ozdo podpeče, onda se preverne, te se i s druge strane ispeče; po tom se jede, najviše vruće.

3. *Kombost*. Isiće se kiseo kupus na velike komade, pa se skuha; po tom se izvadi iz čorbe te ohladi, pa se onda zaluči bĕlim lukom (oli pospe slačicam), i tako se jide (uz post).

4. *Varica*, žito, što se po običaju kuva na varni dan: metne se u jedan lonac, ili u kotao od svakoga žita i variva, te se skuva zajedno, pa se jide kad kad i poslie, drugi i treći dan, pošto se ohladi.

5. *Pěčenica* obično biva čitavo kerme, a može biti i ovca, kod siromahah i curka. Pečenicu jošte s jeseni počmu pomalo priranjivati (ne traži se pečenica u oči Božića), a prid

Božić nekoliko nedilje danah zatvore ju u obor, pa hrane kukuruzima. Pečenica se obično ubije na Tučin dan, a ispeče na Badnji dan; pa tako jede tja do malog Božića.

Bielci, koji Morlaki u Turskoj kupuju, služe im na mjesto pernicah. Malo njih ima odar u kući. Ložje obično jest tle, gdi spavaju omotavši se u kabanicu. Mnokrat za krevet im služi slama. U teku lētnog doba spavaju u oči neba. Malobrojne stvari su, koje nahode se u njihovih hižah, i one baš koje su, priproste su. Malo ima kućah na jedan pod. Prid kućom im je pridvorje, komu iz strane jest obor. Kuće su im pa pokrivene s kerepicama. Redi od gredah služe na mjesto spreme. U jednome kraju hiže žerna nahode se gdi djevojke priko noći meju skladno pjevajući narodne pjesme. Nēke pa poljske hižice pokrivene su slamom i s blatskim terstikama. Miri hižah složeni su stinami stavljenim jedna sverhu druge bez klaka obično. Posrēd njih mora da bude misto ognjištu, koga dim obično je da van izhodi po putu vratah, budući da mnokrat nema prozora. Sva obitil, poklem su svi došli iz polja, skupi se da večera prid ognjištu u zimska doba, pa i svak toti zaspava pruživši noge i priklonivši glavu na trup. Gore u svićah maslo na misto ulja, koje kod njih u malo rodi, ali obično gore luć. Odlog utrobe tjera van kad i kad istog nemoćnika. Ništa ne manje nema čistoće u njihovih hižah.

Jezik.

XV.

Jezik je duh čovika, duh naroda.
Tomm.

Jezik koga Morlak govori, Slavjanski jest, isti onaj, koi kod ostalih Dalmatinacah, Hervatah, Istrijanah, Bošnjakah, Serbljah i t. d. južnoslavjanskih narodah nahodi se, i ako je baš koja razlikost medju ovim, izhodi iz posobnih okolišah podnebja, deržave, susedništva i t. d. nu u bitju i u korenima svi zajedno daju jedan pravi jezik. Nu i slobodno mora se reći, da u ustih Morlaka jezik slavjanski polag drugih jest najbistrii. I baš ovomu pristoje se ove riči slavnoga Belia „*Experiundo sum conductus omnium Europæ linguarum decora non aemulari modo, sed vincere etiam puram slavicam posse*“ i tako još one umetnog Vialla de Sommier: „*La langue illyrienne est à la fois riche et laconique, énergique et harmonieuse. Elle siede également dans la bouche des deux sexes, et s'emploie aussi heureusement à chanter le doux de l'amour, que les hauts faits et le sanglans trophées de Mars. Elle réunit le nombre à la mesure: elle est sonore, noble, oratoire, vehémente, c'est au fait, le langage des heros*“. I tako isto pisali su Nascinbeni, Fusco, Sardonati, Clerio, Sestini, Della Mestre, Riccardi i t. d.

Ovaj Slavjanski jezik, donesen ovdi u kute sedmoga vika, ¹⁾ kad narodi slavjanski potopili su ilirske deržave, uzderži u sebi sve izversnosti, s kima nakitjene su sve jezikomati, nu baš mnim da u bogastvu, u skladnosti, i u prinaravskome i prem lasnome združenju ričih nijednom jeziku stoji zadata, već bolje mnoge nadhodi. Nema stvari, da tako rečem, koja nema posobno ime u običajnome govorenju. Za izreći svaku najmanju stvar, dilo il čin, ovaj jezik uzderži vlastitu rič. Skladnoglasan je, hitar, priprost, podoban za slagati na način djački svakoverstne pisme i na koimudrago drugi, što svidokuju nam mnoge pismice junačke i ljubezne, koje pjevaju bez pristanka, i one još neizbrojne izversnih pisnikah. I ova skladnost pa izhodi iz cestoće slovoglasnicah, s kimi složene su slavjanske riči, i još iz skladnonačina gluhoslovah. Zato o ovome jeziku prilipo mogao pisati izversni Gos. I. Franceski (na strani 137 književnog lista „*La Dalmazia*“), gdi veli „*Ma meglio che da ogni altra qualità*

¹⁾ Veli D. Papebrokio (in Propyleo Maii pag. 236) „*Slavi, quoad Hieronymus vixit, in ultima latuerunt Scythia; primum inde egressi, Dalmatiaeque, Illyrico et Pannoniis infusi sub imperio Justiniani senioris.*“ K ovomu nadomeće D. Farlat (K. 3) „*Adde quod Slavi quamvis multas identidem in Dalmatiam excursions populabundi fuerint, nunquam tamen ante imperium Heraclii et septimum saeculum magna ex parte dilapsam hanc provinciam stabili sede ac domicilio tenuerunt.*“ A malo potle „*nam neque lingua neque nomen Slavorum sive in Dalmatia et Illyrio, sive in aliis Romanorum provinciis ante sextum saeculum audiri cepit* (T. 3. p. 90).“

della sua meccanica costruzione, le torna questo vantaggio (skladnoglasenja) dalla sua virtù imitativa de' suoni, virtù che solevasi chiamare dai Greci onomatopea, ed è per cui la più parte de' suoi verbi e nomi che i suoni esprimono, sono potentemente imitativi, onde la ricordanza della cosa ti vien richiamata alla memoria appena udita la parola, benchè ne ignori il suo significato. E chi a mò di esempio, non avvisa una rassomiglianza di suono tra i seguenti verbi e le azioni espresse: zvizdati-fischiare, blekati-belare, kapljati-gocciolare, karkotati-gracidare, klokunjati-gorgogliare, jaukati-lamentarsi, ploskati-battere palma a palma, mukati - mugire, njaukati - miagolare, skeršiti-spezzare, sviriti-suonare la zampogna, ed altre tali spessissime, che sembrano di proposito ritrovate per formare il linguaggio più poetico, più animato, più sonoro. Le quali onomatopee sono di gran uso e di molta forza in un linguaggio, sendo che in modo sensibile ti rinfrescano nella memoria la ricordanza di cosa, che non ti lasciò impressa immagine, ma lontana ed incerta reminiscenza, e che percepita mercè il sensorio dell' udito, mai così viva e determinata s'impresse e si stampò nella memoria, come l'idea degli oggetti che per gli occhi vengono portati all'anima. Che anzi in questi suoni imitativi un altro vantaggio mi

vien riscontrato, e si è quello di risvegliare per la forza dell'associazione di idee, oltre la ricordanza del suono, anche l'immagine dell'oggetto che la produsse, o degli oggetti che per qualche combinazione l'accompagnarono; ciocchè alla poesia reca bellezza e pregio indicibile, volendosi, che quest' arte creatrice con pochi tratti, con brevi tinte susciti nella memoria quel più d'immagini e di rimembranze, che al suo potere è dato, ed in cui stà riposta la principal sua bellezza, quell' arcana magica forza, che parla potentemente al cuore, lo inebbria di memorie soavi, di godute delizie, di placidi affetti“.

I baš da nisam na daleko od istine, napri-
duje ovaj vridni kip, mora to da vidi svaki oni,
koi matra s bistrim okom svagdano kušanje dru-
gih, a navlastito kad se oberne k sebi i pomljivo
smišlja na prominu, koju ćuti u sebi, svaki put
koi dopada mu da čuje il da štije kakvu od ovih
ričih. I doisto ko, kad čuje riči — *kapljati, plo-*
skati, karkotati, njaukati — po nekoj snagi, koju
on ipak nepoznaje, mora hitro da ne upravi miso
i na pokrove gdi tuču kaplje iz neba padajuće,
i na kapiva, i na kiše tihe il prikoredne, zanesen
po onome izgovorivome glasu? Komu ne padaju
prid oči dne veselja narodnih praznikah i gozbah,
kad mu na usi dodje onaj *ploskati*, i krasna li-
vada srid koje tiho teče hladna i bistra voda i u
njoj množ žabah, kad čuje onaj *karkotati*? Ko

ne misli o svojoj mački hitroj i gizdavoj, kad štije rič *njaukati*? Nu pa mogao bi kogod reći, da to u nami zgadja se, kad čujemo ili štijemo riči, koje prem dobro poznajemo zajedno s ogle-dom, koga prednose, ali moram da rečem, da to ipak s mnogo većom živoćom dogadja se u izgovaranju ričih, koje pridnose izgled zvekah, budući da tada duh, koi od njih bistru i posobnu priliku nije još začeo, zašto su bezplotne, išće svom snagom, da tako rečem, učoviečiti ih, u tren nadstavljajući ih onim kipim, od kih primiše bitje.

Ove riči pa, koje zvekom samim pridaju nam spoznanje stvari, čudno služe u pjesnistvu, prem da ne uzderžuju u sebi najglavniju krasotu, ništa ne manje sastupaju u podpomaganju ove, i tako sdružene s razbudjenim slikama, s dražjim ćutjenjem napunjuju serce po putu drugih ganutjah naskočeno i nakanjeno. Nema zveka il romana, koga ovaj jezik nije podoban za sličiti, ure-dno stavljajući riči, i sabirajući medju velebrojnim one, koje bolje pristoje se svomu naminjenju. Mogao bi izvoditi ovdi mnogo takvih izgledah, koji se nahode u narodnih pesamah, a navlastito u knjigah domovnih Spisateljah, nu to za sada ostavljam. I doisto takove krasote grih je prem veliki da od nekih pohuljene su, zašto biahu u običaj kod svih drugih narodah izobraženih, starih i sadašnjih, a navlastito kod Gerčkih, Dja-

čkih, Talianskih i Nemčkih pukovah, i lasno mogao bi utemeljiti ovu besidu s izgledima izvadjenim iz slavnih dilah Omera, Virjilia Danta i Goëtha, ali i ovdje sastajem i već prudnie napredujem u izvedenju krepostih ovog jezika.

Prilipi još je slavjanski jezik zbog njegova sastavljenja, koje buduće hitro, naravno i prosto, priugodno jest sluhu, i lasno ga misal svakoga dosiže. I dvostruko, kakono u svakome jeziku, zgadja se ovo sastavljenje t. j. skladajući zajedno riči, i na neki način postavljajući ih. I ako se ustavi misal na skladanje riči, vidit mora se, da ovo izhodi zbog združenja nekih dilakah i pridstavkah, koje dobivaju ovom jeziku priizversnu različnost, hrabrenstvo i krasotu, i koje uzamnažaju natezanje riči ili imena, kadgod sasma daju istoj riči i imenu protivni zlamen, a kad i kad ipak uztegnuju i oslabjaju snagu njihovu. Niti mnogi su ti dilci i te pristavke, koje toliku lipost donose jeziku, ništa ne manje običaj njih velečestan jest. Druga kripost ovog jezika jest naravno i povoljno sočinenje riči. Ništa ovdje usilnoga ima, ništa zablenućtoga il zameršenoga. Sastav besidah, koje ništamanje u sebi uzderžuju najskladnii zvek, jest priprost, i baš po naravi je, koja po sebi niti išće niti mora da terpi pritrudno razumjenje. Odkle misli, začetcu i beside izhode bistre, hitre i bezmućne onomu, koi cinu poznaje vlastitih riči, budući da slobodno mora se reći,

da slavjanski jezik naravno bi sastavljen sladak, tekuć i ljubezan. I ne mala jest ova kripost, koju da tako rečem nit gerčki ima jezik, nit diački niti nemački. Izvan toga ovo priprosto sočinjenje ne gubi se u istohodjenju mislih, niti začetke muči slabostju, već bolje mni mi se, da skladno duh veseli, i polag prostoće i snage diže ga više od sebe, kao nejakog povjetarce u primalični dob šapćeći po livadici cvatućoj i mirisnoj. Nuti izgleda u ovome komadiću narodne pisme, izvadjenome iz moje velike zbirke narodnih ljubeznih pismicah ¹⁾.

Primorkinja konja jaše
Srebernom se ćordom paše,
Na dunaj se naziraše
Sama sobom govoraše:
Bože mili lipa ti sam
Tanka ~~u~~ boka ~~a~~ visoka,
Al da imam černe oči
Kako imam žute kose,
Tri bi grada zamamila
I u gradu Alajbega,
Alajbega il mu brata. i t. d.

¹⁾ Iz ove moje velike zbirke izvadjenih izvodio sam na broj 12 i tako posli god. proš. i tek. u Zori Dalmatinskoj nekoliko narodnih ljubeznih pesamah od mene sakupljenih u Starome Gradu na Hvarskom otoku, varošu, u kome punom rukom takovo blago umstva i jezika nahodi se razasiano. Kad bi moji domorodci dragovoljno htili primiti ih i rado pribroiti se, mogao bi ovu moju zbirku i dati na svitlo na slavu naroda jugoslavjanskoga i na općinsku korist.

Poslovice.

XVI.

Il proverbio nella brevità sua evidente, ha fecondità inesauribile, e potrebbe ciascuno dar materia ad un libro.

Tomm.

Priveliko i malo da ne zabitno blago sklapa u sebi slavjanski jezik. Poslovice su puno česte u ustih Morlakah, i mudrosložene su i lipe, i priprudno i prigizdavo plodenje podaju slavjanskome narodu. Doisto ne bivaše do sada bolji način za upraviti k izobraženju, k pravdi, k poštenju i k razboru presto ljudsvto, neg staviti mu prid oči mnogo pričicah mudrih i kratkih, da ih duboko u pamet usadi, i da po putu njih diluje. I baš te poslovice, pripovidavši otac sinovim, od starih vrimenah tja do danaska došle su, za biležiti um i čudorednost slavnih pradedovah. Ovim pribaskam spada s većim dilom ona izversnost u razloženju i oni dobar um, koga, čudeći se mnokrat upazimo u nekih poseljaninah, koji uzjačeni po naravskome umorazlogu prosvitljenome i odpletanome, lasno s takvim zagadkima, koje su kao mladice s kih izrestuju široke grane, prem dobro pokazuju, da pravost njihovih dilah poznaju, i obični su razložiti hitropametno s najizversniim čovikom. Slavni *Viko* hotio bi, da to mišljeno gorenje nadje se isto općenito u svim narodima, složeno po putu pervašnjih istinah, početakah, mu-

drobesidah i skladnoredjah, al da se lasno budu razumiti, i što je veće pamtiti. I takova proslovja doisto nahodimo da su bila u običaj kod Israelitah (poslovice navlastito Salomuna), kod Gerkah (Pitagora, Kleobul, Posilip, Teonjid), kod Rimljanah (Publio Širo) i napokom kod Persianah, Indianah i Kinesah (Zoroast, Sanakea, Konfucio).

I kod naroda slavjanskoga velebrojne su poslovice, koje svaki dan čuju se u ustih seljakah, i s velom pametju spodobе ih s različnim zgodama i okolišima života. Veći dio ovih uzderži lipi skup čudorednih besidah. Ali izvam Vuka Stefanovića nitko do sada o njim bavio se. Ja prem da slaba mi je snaga u umstvu južnoslavjanske književnosti, nu ljubeći svom dušom ovaj slavni jezik, izkao sam utražiti koliko već mogao slavjanskih poslovicah, i na to bih navlastito postavljen od ovih prikrasnih ričih našega vridnoga domorodca Učit. I. Franceskia (Dal. p. 14):

„ Vorrei anzi che più altri nostri giovani mettessero la propria sollecitudine in questo genere di raccolte e di studi, da cui loro verrebbe assai più merito ed applauso, che da parecchi romanzi che per tal modo almeno, col raffronto dei proverbi dell'altre nazioni anche più remote, imparerebbero come vi sieno nel genere umano alcuni principi di onestà, di giustizia, di rettitudine comuni, onde rispetto a certe cose ed a certe azioni la pensarono duemila anni fa,

come la pensano adesso e nel Giappone e nelle Antille egualmente che in questo piccolo angolo dell' Europa, in Dalmazia, essendo un assioma, giusta il Vico, che idee uniformi nate appo interieri popoli tra essi loro non conosciuti, debbono avere un motivo comune di vero. Di più compiuta con premura questa raccolta, imparerebbono meglio a stimare il rustico popolo, tenuto dalla maggior parte in conto di abietto, scoprirebbero quali massime esso possegga, di quali abbisogni; cercherebbero di a lui darne di nuove accennanti a religione, a medicina, alle arti o componendole essi, o derivandogliele da qualche altro popolo, che le ha, e a questa guisa proficuamente impiegherebbero la loro fatica nell' educazione di una parte della nostra società molto a se stessa fin' ora abbandonata dalle vicende de' tempi, dalle ingiuste leggi di una Repubblica soverchiamente aristocratica e veneziana, persuasi col profondo Romagnosi, che l' incivilimento e il progresso non nell' uomo individuo, ma nell' uomo collettivo consiste. Il popolo ci può molto insegnare, gli è vero, molto possiamo da lui raccorre od approfittare; ma il popolo abbisogna anche di assai cognizioni ch' egli ignora affatto, e delle quali nell' uso cotidiano patisce necessità. " Ovako ti mudro besidi ovi verli domorodac. Evo pristavljam ovdi nešto malo poslovicah od moje zbirke izvadjenih.

Ako je daleko Bagdat, blizu je lakat.
Ako mi brat kozle odnosi, ono mi je vuk,
ako mi vuk kozle donosi, ono mi je brat.
Babu vode kad divojku ne nahode.
Berzu konju ostroga ne tribuje.
Bezočni svit uživaju.
Bez zaima nije naprave.
Bilj k sebi svak priteže.
Bogatcu su svaka laka.
Bog ne spava.
Bolje i s po puta doma se vratiti.
Bolje je dati vunu nego ovcu.
Bolje je dobar glas, neg li zlatan pas.
Bolje ti je bez pogibe u domu tvomu pribi-
vati, negli s pogibom u tujemu.
Bolje je tovara čuškati, negli breme cicati,
nositi.
Bolje je uđrit u bah negli ulisti u tamnicu.
Brat je mio koje vire bio, kada bratčki čini
i postupa.
Budi kruha, budi hljeba, biti će zubah.
Časna haljina sramote ne pokriva.
Čavao čavla izbia.
Čim se koza dičila, tim se ovca sramila.
Čim se vuk usere, ovca uteče.
Čovik je sam, kao dub posičen.
Daj mi sriću, a verž me u vriću.
Da ne bi orla erjavo bi smo prošli.
Da nisam patila, ne bi se u sridu spratila.

Darovanomu konju zubi se ne gledaju.
Derž po mitu dohodi.
Da su dobri zaimi, i žene bi se zaimavale.
Dati vuku kozličće pasti.
Dlaku u jaju traži.
Dobra tergovina kupca ne traži.
Dobar tudjim tobocom.
Doći na tanke vode.
Dogorio je luč do nokatah.
Dokle mu deržiš meden perst u ustih, priatelj ti je, ali desni brat.
Domaća večera najbolje probude.
Drago mu prodaj, a pravo mu izmiri.
Druga doba, druge čudi.
Dub od perve ne pada.
Dužnik dobar tujemtu tobolcu gospodar.
Dva bez duše a treći bez glave.
Gdi koza dahne, loza tu sahne.
Gdi sila gospodi razlogom nehodi.
Gdi zub boli, tu jezik utiče.
Gerbac gerbu tudju vidi, a svoju nevidi.
Glad neima oči; glad i u kužnu kuću ulazi.
Glavu na lakat naslonio.
Gledati se kao pas i mačka.
Gora je odvala nego povala.
Gredu od dlake učiniti.
Hajem za to koliko i pas za petu nogu.
Hititi se posla za sve dvaesti nokatah.
Hvala se u sverhi piva.

I dva bi oka u glavi zavadio.
Jedna lastavica, jedan cvit ne čini prolitje.
Jednim tjekom dva zeca stignuti.
Jide se probitačno a ne udivo.
Jisti kruha od mnogo pećih.
Imaš me, nimaš me, izgubiš me, poznaš me.
I muha konja upekne.
Inkune nove na otar, a stare pod otar.
Još ti vo nije sto pod nogu.
I prie su junaci u nevolje upali.
Iza zle godine osta bibavica.
I zmia pozna drum.
Iz ruke kam, a rič iz ustah.
Kad ideš u vuka na pir, vodi pra uza se.
Kad je rat, nije nitko nitkomu brat.
Kad kuća u selu gori, svak se sebi boi.
Kakav u kalamanku, takav i u naglavku.
Kako rilo tako i dilo.
Kako tko nikne tako i bikne.
Kerv nije voda.
Koga je zmija upekla, i gušćerice se boi.
Kokoš vodu pije, i na Boga gleda.
Komaru digni nogu što mu ostaje?
Ko nemože lupat konja, sedlo lupa.
Konopac tvojstruk mučno se preterguje.
Konop ne priteži, er će ti se prikinuti.
Ko psima ljega s buhami ustaje.
Korizmu činit na poklade.
Ko zlu prašta, dobru škodi.

Kruh sitni nije za svakoga.
Kućam se i baštinam istu godišta, a mudar
čovik svej je mlad.
Kuća na glasu, a mačke po selu tudje lonce
ližu.
Kupiti mačke u mihu.
Lasno je vragu u sviralu sviriti.
Lupežu većkrat obid prisie.
Maćiem čapetom žeravu odprećivati.
Mačke gdi nije, tu miši kolo vode.
Med se liže, er je sladak.
Metla nova dobro mete.
Mladčad seljanska hlepi za gradom, kao za
jabukom, a luda nezna, da je ona jabuka
červljiva.
Mlin je svakoga žita.
More, oganj i žena, tri najgora zla.
Na putu ružica a na domu tužica.
Natevari, ter udari.
Nebudi psa, koi spava.
Nemarim zanj, koliko za lanjski snjeg.
Nemoć od sladke vode.
Nepružaj se dalje od gubera.
Neumie palja kokošima zamesti.
Neužiže se oganj bez dervah.
Neveruje dok ju neugrize, pak potle izpljuiva,
dali gorčilo kusa ostaje.
Nevolja redom gre.
Nezna tovar što je petrusimul.

Nezvan došo , nepošten pošo.

Nijedna vuno , poznam te.

Nije plemena do slavna imena.

Nije zlato sve što sjaje.

Ni mi staro kašlje , ni mi mlado plače.

Ni moj lov , ni moj zec.

Niti dobru teci , niti zlu ostavi.

Nogu upravi u obe ostroge.

Od muhe vola činiti.

Od pitoma zelja terbuh ne boli.

Od zabileženih pazi se.

Od zla dužnika i kožu bez mlika.

Oganj bez derva neužiže se.

Oko gospodarovo konja paše.

O kraj more lupa.

Ova je kakono jabuka raja zemaljskoga.

Ovca gubava sve stado gubavi.

Pamet koga nesluži , služe noge.

Pasji hak more ne muti.

Persti nisu svi jednaci.

Poklisaru se glavà neosjeca.

Pokrivaj se , koliko imaš bilja.

Ponukavca glava neboli.

Prazna vreća uz gori stat nemože.

Prije neg koga uskosiš (jezikom) po spagu
tvomu mervice popipaj

Priko odviše.

Prošo je pješ poljanu.

Pruži žaba nogu da i nju podkuje.

Pusto mliko i psi loču.
Riči da se kupuju, manje bi se govorilo.
Sercu jezik ne odgovara.
S glave riba smerdi.
Sidi krivo, a sudi pravo.
Spješnu konju ostroga ne služi.
Sreća komu sviri, lipo kolo vodi.
Stare inkune pod otar, a nove na otar.
Star vuk pasia maškara.
Stavi ludo na visoko da nogami maha.
Stavi ruku na persi i pogledaj na Boga.
Što mačka koti, sve miše lovi.
Što pas laje, vitar nosi.
Što se babi htelo, to se babi snilo.
Što tebi nije drago nečini drugomu.
Stupaj gospodarev goji njivu.
Stvora je malo gdi je mnogo ričih.
Svaka sila do vrimena.
Svak nije za svašta.
Svakoj inkuni zavetovati se.
Svako zlo za bolje.
Svetac prodje u jedan dan.
Svud je svega i svašta - Svud je dobra i zla.
Terbuhu praznu, sve je milo.
Terbuhu situ, sve je mersko.
Teško meni bez mene.
Teško ti mišu s mačkom.
Tikva ti je šuplja.
Terajući lisicu, nastupio je na vuka.

Terajući vuka, istirao sam lisicu.
Tko će časno, nemore lasno.
Tko k sebi konop sasma priteže, prikinit
će mu se.
Tko čeka i dočeka.
Tko može i konj može.
Tko naopako teče, vrag odnosi.
Tko nederži brata za brata, on će tudjina
za gospodara.
Tko neima pameti, ima nogah.
Tko otara ne vidi, i peći se klanja.
Tko rano ustaje, vas dan mu dobar nastaje.
Tko što dila, pridanj pada.
Tko svoj posao čini, rukah nemarlja.
Tko umie, tomu dvie.
Tko umitnoga izpravlja, sam sebi prigovara.
Trudno je od dlake gredu učiniti.
Tuče vodu u tućanj.
U bogatca na glas, u siromaha na čas.
Upala mu je sikira u med.
Uši da ti čuju, što ti pete govoru.
Uz suho dervo i sirovo gori.
Verći udicu, za ulovit ribicu.
Veće je danah nego komadah.
Već je dužan neg bi se prodao.
Vino će ti pravicu očitovati — u vinu ćeš pravi-
vicu izmusti — u vinu ćeš čeljade poznati.
Vodu svu na svoj mlin navraćati, svaka k
sebi pritezati.

Vo ti još nije stao na nogu.
Vrag nije kakav ga kažu.
Vrana o buništu, a sokol o mesu; pak oboje
na Jurjev dan izleti.
Vran vranu oči ne izbija.
Vrime je drugda mati, a drugda maćeha.
Vrime je od svašta.
Vrime svaka otkriva.
Vuk dlaku prominuje, a ćud nigda.
Vuk proždire onoga, koi se ovca čini.
Vuna lasno plavi.
Zakidivati ranu na zdravu mesu.
Zaludu je začina, kad nije načina.
Zaludu mi je biser, kad mi gerlo davi.
Zaludu ti je širok svit, kad te crevlja tišti.
Za nevolju babu vodu, kad divojku ne na-
hodu.
Za poznat čovika mnogo soli treba je s njim
izjedsti.
Zemlji mokroj malo derva treba.
Zima i lito jest godište.
Zla se godina može i na štapu priskočiti.
Zlato kad govori, svak šuti.
Zna gdi kokoš jaje nosi.
Zna vrag mnogo er je star.
Žedna bih te priko vode priveo.
Žena verla valja zlata.

Spivanja i Pisništvo.

XVII.

Pisme su medju trudim života kao cvjetje medju dračama, kao voda živa, koja izvire iz serca zemlje medju stjenam golim, kao glas nebeski, koi dolazi nezna se od kud, ter svuda raznosi miris sklade-nja... Pisme su povjest naša, u rijima tražimo dobro i zlo naše. Drugi puci štiju ih, prevode i diče se s njima, a mi ih se sramimo, i još izsmijavamo s našim varvarstvom. Pokupimo, bratjo, pokupimo naše blago, prienego ga vjetar vremenah nepogubi Hlijeb iz zemlje, liepost iz puka, puk nam je otac, a zemlja majka naša.

Tomm.

U općenjih seljanskih, koja osobito uzderžu-ju se u kućah, gdino skuplja se veli broj mladi-ćah i divojakah zajedno, uvekoviti se, veli Fortis, spomena domorodnih zgodopisanjah od priašnih vrimenah. Svejera nahodi se koigod pjevalac, koi združeci složni svoj glas skladnome romonu gu-sle jednožične, mora jako da se čuje, ponavlja-jući i velekat iznova umišavajući stare pisme. U pjesnih naroda ne mješaju se pripovisti po-ganske; jer od Bogovah poganskih neostaju mu nego same *Vile*. *Vila* Božica je od pjevanja. Ona žive običajno po velikim planinama i po kamenja-cima oko vodah. *Vila* stvor medju ženom i medju boginjom, lagahnja od ljudskog tila, i zato bli-žja duhovnim prikazanjim kerstjanskim, svagda mlada je lipa u bjelu tanku haljinu obučena i du-gačke niz ledja i persi rašpuštane kose, blago-darna po naravi, ali kad ter kad raserdjena proti ljudskoj oholosti. *Vile* pa nikom neće zla

učiniti dokle ih ko ne uvridi (negazivši na njihovo koli, ili na večeru, ili drugčie kako), a kad ih ko uvridi, onda ga različno nakaze: ustriele ga u nogu ili u ruku, u obje noge ili u obje ruke ili u serce, te onda umre.

Pivanje viteško kod Morlakah jest uzdahljivo po sve i isto. Običajni su još pjevati malo i s nosom, što doisto priklada se i romonu njihove gusle jednožične. Stihovi, s kima složene su ove pisme vitečke, uzderžeće vitečke pridaje, obično su desetoredci, nit se slagaju. Osobito ove pisme pjevaju junačstvo i ljubav, i prirodni duh u njima živi. Ali izversnosti ovog pisništva nije treba da izvodim, budući da o njima prem dobro i bistro uzbesidio je slavni naš Tomaseo ¹⁾. Ovo ću samo opomenuti, da ne samo u selu, nu i kad koi Morlak putuje po pustih planinah, uzpeva sa svim glasom navlastito u noćna doba, proslavljajući s

¹⁾ Veli ovaj u XI svezku italianskog časopisa „*Giornale Euganeo*“ 1845. „Tri doba, mome po mnenju imalo je pjesništvo puka serbskoga (dalmatinskoga), koja je treba dobro razlikovati. Najpervo uspomene četernaestoga vika, kad kraljestvo Nema-nidah uzdignu se na gerčko carstvo, i pade i imade s telom Lazara pokopanje posvetjeno požalenjem narodah. Od ovoga doba zaisto viteškoga izostalo je malo narodnih pjesnih, ali one koje su do danas doperle, inogu se usporediti u liposti s najboljim viteškim pjesnami gerčkim i pretpostavit se jim u dostojanstvu bogoljubne žalosti. Ovrne vrimenu spadaju takodjer najvažnije pripovisti o Kraljeviću Marku, koje nam govore o njegovoj dobroti, junačtvu i smerti. Slide za tim pjesme, koje nam prikazuju Marka sužnjom ali ne slugom, Marka šaljivčinu, piančinu ali branitelja slabih, i nigdar u duši podjarmena Turskim običajima. U tretjemu dobu nahodimo hajduka, društvo, koje se podiže iz medju društva i uvijek se s ovim bori, mešalina uljudnosti i u-

pismom svojom dila kogagodi junaka, kneza, bana il kralja slavjanskoga, ili koigod narodni ljubezni dogadjaj. Ako se zgodi, da u to prodje na daleko kroz istu planinu koi drugi Morlak, ili iz koje strane, ovaj priuzimlje stih izpjevan od prvoga opetovajući ga; i takvo priuzetje stihovah napreduje, dok dalečina razdvaja njihove glase. Pridugo zavijanje slidi stih. Riči s kima stih složen jest, hitro su izgovorene bez ikakvog skladna romona, koi pak vas pojavlja se u zadnjoj slovki, i dospiva s zgorečenim zavijanjem i poduljenim na način pitnotreptenja, koje na sverhi u tren uzjačuje se i dospiva.

silnosti, velikodušna poštenja i smiona lukavstva, onog poštenja koje nije poznato ni kervniku iza kako je pokušo i žalosti i pogibu ". A inudje „ Serbske narodne pjesme gdi gdi uznešenje su nego gerčke, ali uznešenost njihova tako je prosta, da istom što se je pokazala, prodje... Uzveličavaju prirodu, kez obožavaju ju. Podavaju još žitje i razum ljudski, ali ne čine žitje i razum ljudski njezinim robima. Mnokrat u narodnih pjesnih obrati se duša nevoljna, bojazljva ili pouzdana k gori, k cvitju, k pticama i razgovara se s njima o svim onima, koji su joj mili i dragi, preporučuje ih, kao uverena, da ova stvorenja božja razumiju ljudske tuge i ljubav, i da ih žale. Kad kad zaljubljena divojka govori k konju svoga draga, kako k vjernom drugu njegovog žitja. Serbske narodne pjesme napominju više putih konja nego gerčke, jerbo su ravnice Serbskih i Bosanskih poljah otvorenje i prostranje za poletit berzim korakom... U serpskih pjesnih ptice donosu kadgod liste, kadkod živom riči navistuju dobre ili zle glase. A kadgod vratjaju se s bojnog polja kljunom okervavljenim i krilim prilomljenim pripovidajuć junactva i smerti. Često u serbskih pjesnih žalostni su glasovi jer ove iskrene i otvorene duše deržu žalost kao nerazdijljivog druga njihova života. I ljubav mnokrat je žalostiva, svedjerskupljena: često joj je smert sverha, i što je zameritie, samovoljna. Sad momak sad divojka ubijaju se nad mertvim tilom svog draga, pa ih zajedno ukopavaju, i iz groba rastu dva lipa duba, koja se ljubezno gerle “.

Pjesništvo nije posve i sada izostavljeno kod Morlakah. Ne samo pjevaju se pisme stare, ali ima i novih. Nahodi se i sada ne mali broj pjevacah, koji posli neg su izpjevali jedan komad stare pisme uz guslu udarajući, dospivaju je stihovim u oni čas od njih iznenadi složenim, i to na čast gospode koja nutkala ih na pjevanje. Ima paka onih, koji udilj iz početka iznenadi pisni pjevaju, ali sveгда uz gusle udarajuć, i tako ih doversuju. Niti još smankaje po sve pisništvo pisano, kad hoće da se ustanovi uspomena kojegodi zgrade velike i čestite. Od svirokah, diplih pastirskih i mišicah priobćenito mora da bude sastavljeno skladnopjetje kod Morlakah.

Pivanje dakle, priizversno govorenje duše, kod Morlakah obično jest i prijako, i nijedan narod mni mi se, većé od Slavjanskoga ljubi ga i služi se s njim, da pojavi i priobći slavu svoju, ljubavi i žalosti. U varoših n. p. i u selih dalmatinskih svuda kad sunce topi se u pučinu, kašto i na neke dobe noći i s jutra moraš da čuješ doletiti na krilu tihog povitarca skladni romon sladkih glasovah iz planinah, iz livadah i iz seoskih hižah. Kokot, s izversnim načinom sazvan pivac, dobnik jest, ajeromjerje i gonetnik seljakah. Okušaj ove četiri pisme izvadjene iz moje zbirke, te ogledaj prostotu naroda s krasotom obavitu:

I.

Sunce izađje, kolo se razadje,
Svaki junak svomu domu podje
Neki majki a neki divojki,
Neki jošter virnoj zaručnici,
Lipa Mare majki na dvorove.
Al 'je Mari Bog i srića dala,
Pri Ivana na bili dvor došla
Pri njega je dvore zatvorila,
Mare u dvore a Ive na dvore.
Svu noć Ive za vratima staše
Po Ivanu tiha rosa paše,
Na Ivanu ne biaše ništa
Nego sama tanahna košulja
Što mu lipa Mare navezala,
A pod vratom sviona mahrama
Ku mu lipa Mare darovala,
A u ruci sreberna tambura.
U tamburu slatko udaraše
Još uza nje lipše popivaše,
U rič svaku Maru spominjaše:
Dušo Mare moja gerličice,
Dušo Mare moja jabučice,
Dušo Mare perla i peralo,
Sve sam moje gerlo izderao
I moga sam konja pomorio
Pjevajući oko dvora tvoga
Pjevajući i odšetajući,

Al sve mi se za to malo haje
Samo Mare da bis bila moja.
S tim se Ive vrati na dvorove.
Ne bi zora ni biloga danka
Kad Ivana budi mila majka:
Ustan Ive moj rodjeni sinko
Prošlo ti je sunce mimo dvore,
Al to nije ono žarko sunce
Neg to biše ona lipa Mare,
Ni na tvoje dvore pogledala,
Jer te misli privariti mlada,
Al ja ću te naučiti Ive
Kako ti ćeš privariti Maru.
Stoj u kući tri litnja miseca
I odgoji kose divojačke
I obuči svoje sestre ruho,
Vazmi Ive vidro okovano
I hod Ive na dunaj na vode:
Al ne hodi kud se gre na vode,
Nego Mari mimo bile dvore;
Ne zovi je po imenu Mare,
Neg je zovi draga drugo moja,
Draga drugo homo li na vode.
Sveršili se tri litnja miseca
Ive odgoji kose divojačke
Obuko je svoje sestre ruho
I vazimlje vidro okovano
I otide na dunaj na vode;
Al ne grede kud se gre na vode

Nego Mari mimo bile dvore,
Iza dvora Maru dozivaše:
Ne zove je po imenu Mare
Neg je zove draga drugo moja
Draga drugo homo li na vode.
Draga drugoj svojoj govorila:
Bormeh neću drugarice moja
Jer na vodi mlajahan Ivane
Bilo će mi lice obljubiti.
Druga Mari tiho govolila:
Viruj meni drugarice moja
Evo tebi tverdu viru dajem
Da ni Ive na dunaj na vode
Neg je junak u kuli visokoj,
Bol boluje, pribolit da neće.
Na to se je privarila mlada,
Uzela je vidro okovano
I išla je s drugom na dunaje.
Kad su došli na dunaj na vode
Druga drugoj svojoj govorila:
Tak ti bora drugarice moja
Što bi mlada učinila sada
Da je ovdi mlajahan Ivane?
Druga drugoj svojoj odgovara:
U dunaj bih se u vodu mećala
Ne bih mu se u ruke podala.
Kad to čuje mlajahan Ivane
On je uhvati za bijele ruke
Pa je meće uzase na konja

7

I vodi je uz to polje ravno,
Oni su se mladi tad' venčali
U ljubavi danke provodili.

II.

Mlad me prosi za stara me daju.
Al da vidim uvijek s majkom stati
Borme neću ni za stara poći.
Da vididu cerne oči moje
Da star ljubi bilo lice moje
Vas bih pelin po polju pobrala
U dunaj ga u vodu mećala,
U toj bi se vodi umijala
Za da sam mu gorka i čemerna.
A da vidu cerne oči moje
Da mlad ljubi bilo lice moje
Svu bih ružu po polju pobrala
U dunaj je u vodu mećala
U toj bi se vodi umijala
Za da sam mu bila i rumena.
Pogledajte stablo starikovo
Kad je vitar kerše mu se grane
Kad je rosa uvene mu lišće!
Pogledajte stablo mladikovo
Kad je vitar viju mu se grane
Kad je rosa ožive mu lišće!
Tako i mlado i bijelo lice.

III.

Papar plivi lipa Mare
S knezom Perom pod orihom.
Govori joj lipi kneze :
Jes li Mare obećana ?
Govori mu lipa Mare :
Nisam nigda ni prošena
A kako sam obećana.
Kad to čuje kneze Pere
On posegne ruke u žepe ,
I povadi lipi persten
I daje ga lipoj Mari
I još joj je govorio :
Evot Mare vira moja
Počekaj me godinicu
Dočim idem na vojniciu;
Ako nećeš godinicu
A ti Mare polovicu.
Pri neg Pere na vojniciu
Pri usadi bilu lozu
A za lozom vitu jelu
A za jelom narančicu ,
Za narančom divojčicu ,
Paka ide na vojniciu.
Pri neg Pere sa vojnice ,
Pri mu jesu govorili :
Bila loza otergana ,
Vita jela posičena

A naranča oberena
A divojka obljubljena.
Nekti Pere virovati,
Nego ide sam gledati
Od uroda bile loze,
Od višine vite jele,
Od mirisa narančice,
Od lipote dvojčice,
Te nemore ić u dvore.

IV.

Primalahno stablo moje,
Ja te počeh zalivati
Vodu noseć pod tvê grane,
Misleći te uživati.
Ja se mućih zalivat te,
A drugi te bere i kida,
Bez nijedna voća brati,
Meni dajuć žuća i jida.
Da mi 'e bilo to znat onda,
Kad sam tebe odgojio,
List po list bi izkidao
I sve grane izlomio.
A nemilo vilo moja
Trudim mojim jel 'to plaća?
Mnogom potu, trudim mnogim
Jel' dostojna ranah vraća?

Tanci i igre.

XVIII.

Si vous y arivez n'allez pas plus loin cette fois. Vous avez trouvé la plus douce, la plus bienveillante, la plus hospitalière, la plus généreuse des populations. Respirez en paix cette atmosphère d'innocence et de jeunesse, d'enthousiasme et de poésie, que le souffle de la science n'a pas altérée. — Vous êtes chez les Morlaques.

Nodier.

Najobičnii tanac, koi nahodi se kod Morlakah jest *kolo*, i vodi se uz pjevanja pisamah narodnih i uz romona diplih i mišicah. Ovaj tanac nisu Morlaki donili sobom, kad ovdi naselili su se, ni ipak ikada biaše u običaj kod Slavjanskih narodah; ali su primili ga, kad u teku sedmoga vika u ovoj kraini nastanili su se, od puka našastoga t. j. od Ilirah priašnjih pribivaocah ove deržave, kod kih još od pervašnjih dobah bivaše u običaj. I da je to tako potvrđuje nam glasoviti Linhart (Versuch einer Gesch. von Krain b. 320). Ovaj izversni spisatelj izvodi malo da ne sve običaje staroga naroda Slavianskoga, i spominjavši *Kolo*, veli, da je tanac starih Ilirah, nepoznan kod Slavjanah, nu od njih primljen u vrime njihova dohodjenja u ovoj kraini, i napokon hoće da isto je ono što *Korea* kod Gerkah. Ali medj arajdanjim naroda Slavjanskoga izpisuje i tanac, naznačeći, da ga ljubljahu i suviše, nu pa da biaše odveć divji. Veli onaj: obertanje, glasni to

pleskanje nogah, bezredno skakanje, krećanje divjačno bilizi su tanca slavjanskoga. U Karnioli ti načini su puno polakšani. Ovdje tanac priživ jest i prihitren. Vidjet je, da čovik i žena na izminu jedan od drugoga biži. Ona družbeniku svomu obraća se kad sprida kad zada s hitrostju, da čudit se je. Čovik slidi je, plešće s nogami, više cić veselja, uz višinu skače, vija s tilom, i u čas, u koi onaj ide uloviti je, ona s nenadnim obertanjem biži mu. Nu mnokrat ulovi je, i dviza je uz višinu slavočesno, vapiući cić veselja. U ovome tancu uzpoznaje se običaj stari naroda slavjanskoga t. j. otmice divojačke. Svaki dakle iz ovoga viditi more, da ovaj tanac, malo odijvačen, uzderži stope biležive naroda slavjanskoga vrimenah prijašnjih, i svaki mrim da će sa mnom pogoditi još, da je privelika različnost medju ovim tancem i našim *Kolom*, i za bolje reći, da su ova dva tanca po sve različna medju sobom i cić načinah i cić duha i cić čudi puka. Doisto ima se reći, da prvi prikazuje nam igru puka ako ne divljaškoga barem odveć malo uljudnoga; u drugomu pa upaziti moramo igru, od koje ne bi se sramili najizobraženii narodi. Prvi biliži divojačku otmicu, drugo upomenjuje štovanje bogoljubno vrimenah pervašnjih, koje ukinuto po Božjoj milosti, znali su ga naši pradedovi postaviti medju igram, bez da uvrde poništo zakone bogoslovja našega Spasitelja, i

zašto baš taki je, bi dopuštjen i od vlade cerkovne. *Kolo* još sada u običaj jest kod *Arbanasah*, ali ne nahodi se kod inog traga *Slavjanskoga*.

Nu ovu igru, imenovanu *Kolo*, nahodimo izpisanu od *Salmasia* kod *Hofmana* (*Lex. Univ. conf. v. chor.*) „*Non semper, veli Salmasio, veteres consertis manibus, verum aliquando solutis etiam, in orbem disponebantur. Concinnantes autem movebantur in laevam primum, primum hoc motu cælorum orbem imitari agentes, eumque vocabant stroplico; quem cum explerunt, totidem numeris eadem vestigia pluribus temporibus, relegabant; qua reversione subterlabentium adversum motum planetarum referri profitebantur. Antistrophes hæc. Eo spatio absoluto, stantes, terræ quietem repræsentabant*“.

Nu ti paka kako ovo opisje, istomačeno od *Salmasia*, prijavno sjedinjeno jest s našim kolom po priizversnome *Gosp. P. Nisiteu*, koi u isto podaje nam prilipi opis. Veli ovaj (*Dal. 32*). „*Questo ballo (Salmasia) io lo trovo pienamente simile a quello, che fra noi vive tuttora, denominato Kolo, che viene usato in alcune festività solenni. Avvi in questo come in quello il movimento circolare da destra a sinistra ed il retrogrado da sinistra a destra, e la fermata. Tengono i danzanti intrecciate le braccia or in un or in un altro modo, ed ora sciolte e pen-*

denti. Si uniscono frammisti uomini e donne, giovani e vecchi, terrieri e forestieri. Incominciano la saltazione a passi misurati camminando con grave e dignitoso andamento e poscia con giuoco uniforme e concorde de' piedi conducono la danza colle prescritte norme, cantando al suono di popolari istromenti a due a due alternativamente con moderata letizia mista di religioso senso questi due versi costantemente:

„ Skočì kolo, da skočimo,

Da se Bogu pomolimo. “

ai quali rispondono in coro tutti i ballerini: skočì kolo. E perchè la casa a senso dei dettami della religione di Cristo è asilo della pace e come tale benedetta e sacrata dai ministri dell'altare, alle volte, in luogo di quei due versi cantano questi:

„ Skočì kolo da skočimo

Da se k domu potežimo. “

Nel centro del cerchio, pel quale è guidata la danza festosa, vi è sempre un nappo empito di vino, che fra gli intervalli di riposo viene vuotato e riempito di buona voglia dai ballerini esibendo a partecipare libando agli astanti i più ragguardevoli. La cerimonia del nappo ricorda senza che oggi i danzatori lo sappiano, l'ara e la mistica cista, intorno alla quale danzavano negli antichi tempi i seguaci della religione di Jaco, nelle feste dionisiache. Il significato

religioso della poesia usata, il quale manifesta di animare e diriggere le menti dei danzatori all' adorazione del Dio vero, ci offre certa prova, che l' origine e la costumanza di questo ballo sia vetustissima nelle nostre contrade “.

Druge igre pa kod Morlakah sve sastaju u objavljenu njihova hrabrenstva i hitrosti kako n. p. staviti se ko more višje skakati, ko beržje doterčati more na odlučeno misto, komu je veća snaga u rukah za baciti težki kamen, koga prem hudno i dvignuti se mora iz zemlje i t. d. Ove igre obične su navlastito u dan svetačnji i mnokrat prid cerkvama uzderžuju se; i tako bave se sverhom, da njihova kripost ne oslabi se i ne smanjka im. Dobitnika vele puta časte okolostojeći privelikim vikanjem, općenim veseljem, gerljenjem i celivanjem, koja ne pristaju za puno vrimenta.

Medju igram do sad pomenutim doisto uzderži prvi stališ kopljoigranje, i zato dostojno je da posobnim načinom ovde o njemu uzbesidimo. Ovi slavni običaj terčati na haklu, ostanak prednjih, nahodjaše se nije puno vrimenta malo da ne po svoji Dalmatinskoj državi razprostranjen. Sad pa izvan Sinja nije ga viditi medju nama. Lipo ti ga ugledati! Ovdi ima veselja tad više neg igda. Kako ti nam lipi prizor raztvaraju u Sinju oni vridni kopljoigraoci, bogato odiveni, jašuci na gospodskim konjima, terčeći kopljem i veselo

doigrajući! Ovdje kruna od slave neočkvernjena je kao kod starih gerkah, a pjesme naravno začete na nebo uznesivaju bez ikakvog povjetarca.

Kopljoigranje u Sinju uzderži se svakim načinom stara konjištva, i bi sastavljeno god. 1715 za uvekoviti uspomenu oslobodjenja od one tvrđje, gdi juriš biaše učinila turska vojska su 40 tisućah vojnikah s odlukom stanovitom za pridobiti je i pliniti.

Nije izvanredno i bez naslade izvoditi ovdje ispis ove igre, koga upisao izversni Gosp. A. Katalinić na str. 154 svojih spomenah od događajah u Dalmaciji posli ukinutja Mletačkog skupnovladanja.

Kopljoigraoci iz Sinja su ili iz Kotara, kim konj jest pribogato ukrasan, a haljine narodne s kalpakom na glavu, gdi zadivena vije se perjica od čapljice bile ili kita evićah spletenih. Svakomu kopljoigraocu je *handjar* na bedrici, a u desnoj koplje. Svaki terči po tri puta na konju svim mahom put sverhe terčališta, gdi stoji jedan prsten obisen. Onaj, koi terčeći veće nabadah na njemu učiniti srećno dostigne, kao dobitnik razglasen jest od skupa triuh sudacah za to uprav postavljenih, i dobiva dar. Ako po nesreći zgodi se, da u terk konjik izgubi mamuzu (ostrogu), perjicu, il ako mu što drugo padne, oli konju ako se odlipi podkova, prem da gdimudrago pogodi prsten, nije mu za to dike i dara.

Otvor kopljoigranja evo ti kako zgađja se. — Pisaci blagovito obučeni i oružani dva po dva pridhode kopljoigraoce. U svakolitnih konjskih ervanjah svaki konjik ima jednog pišca, ali u vanrednih izvan pišca ima i kuma uredno nakitjena i dvorena. Netom su se pišaci isporedili, izadju tri čovika uz pored, jedan nosi štit, a druga dva s boka nose po jedan staroviti buzdohan. Posli ovog vodjen jest za ruku hitri gospodski konj, ukrasen s konjskim ruhom i svom konjskom napravom pribogatom, te za njim dva konjika, jedan mu podpomoćnik a drugi barjaktar. Za tim vojvoda od igre idje, i iz stranah su mu dva najstaria kopljoigraoca, i za njim proizhode svi drugi dva po dva. Čauš ti je najzadnji. Ovaj ti jaše samodrug, te kod njega je žitelska (politička) vlada, i dobro uredjenje od kopljoigranja.

Pod Mletačkim skupnovladanjem oredjen biaše svakolitni dar od 500 *librah* dalmatinskih t. j. 50 *florintah* u srebru: izvan toga biaše u običaj, da namisnik ove vlade u Sinju pozove na ručak gospodski kopljoigraoce; isti podkovnik okružni obdarivaše dobitnika sa malo lakatah od grimiza; a pomoćnik od kraine i svi serdari davaše mu i oni dare od ruha. Ali takvi darovi posli ukinutja Mletačkog skupnovladanja u vrime prvog Austrianskog vladanja i pod kraljevini talianskoj veće puta prominjivahu se.

N. V. Austrianskog Cesara FRANA I podpuno

budući ostalo zadovoljno od ove igre (god. 1818), koju biahu mu izveli Sinjani na znak podložna priklona svoga, i koju onaj dragovoljno primio, hotio je ustanovititi ovu spomenu, odredivši, da litni dar od 100 *florintah* cesarske pjeneznice ima se dati onomu, koi bi obdulju odnio. Izvan toga cesarska blagodarnost obdarila je dobitnika od onog vanredna kopljoigranja Gosp. *Frana Tripalovića* s pobisernim perstenom.

Nu ne samo podpuno zadovoljna postala ova igra našem Cesaru, ali s dragim srcem bi primljena i s većim veseljem ugledana od sadanjeg kralja Saksonskoga *Friderika*, kada god. 1838 za prvi put putovaše po Dalmaciji. Njihovo veličanstvo podpuno zahvali svim Sinjanima, i u toj okolovštini još lipu uspomenu svoga blago darstva izvoli ostaviti, dajući dobitniku kopljoigranja u dar dobnik zlatni s verugom od istog mida.

Zaglavjujem napokon sričima glasovitog Gosp. *Petra Nisitea* našega domorodca (Dalm. god. II. b. 11), „ *A questo illustre ludo eseguito da scelti giovani di civile condizione, se non lice dare la celebrità degli olimpici giuochi, lo si può dire però per la desterità de' cavalieri e dei destrieri, per la varietà de' movimenti, e per la magnificenza della rappresentazione uno spettacolo, il quale Pindaro non isdegnerebbe di glorificarlo ed eternarlo col suo canto. Questo giuoco della Signana distinta gioventù, meriterebbe una par-*

ticolare pittoresca descrizione (a ko bolje od Gosp. Verdoljaka?); ed io non me ne dispenserei, se non mi conoscessi insufficiente, anche perchè una sola volta la viddi e sono molti anni. Chi lo cantasse e scrivesse sarebbe largamente rimeritato dal lusto, che alla nostra patria ne ridonderebbe. I più eminenti personaggi, che il viddero, lo ammirarono “. Napokon napomenuti ostaje mi, da ništa ne manje malo da ne sve zgor izvedene igre poradjaju mnogo zlih zgodah i nesrećah. Bolesti užežive mnokrat plesanja i igranja slide. U to Morlaki ne zovu ličnike, nu po sebi liče se. Prikoredno pitje rakie jest obično prvi dio likarski, ako pa zlo s time ne podje, onda iznova uzimlju s većim dilom rakie, u nju stavljajući ne malo papra, ili malo praha od puške, i to serknu. Poslie toga ukriju se dobro ako je tad zima. U litno vrime na tle prostiru se prid suncem, istom misle izbaviti se od zla. I tako za ozdraviti od groznice kašto ispiu času vina s paprom. Tiraju tverdine iz tila stavljajući veliki kamen na terbuh bolesnika, a kostobolje s tremjem plećah i s postavljenjem jedne stine ražarene i omotane s jednom kerpinom omočenom. Za iznova steći smaž služe se s kvasinom. Kad hoće izličiti rane posiećanja i očeperljenja uzmu gnjile žute. Njihovi seoski ličnici prem dobro znadu na misto postaviti kosti smieštane, i ukripiti i uznažiti ulupjene, i kerv s velikom hitrostju vade. U nekih

mistih napučenih nahodi se ličnik općeni, i Morlak dobrovoljno primlja likarie i liekarska uvježbanja. Izvan toga lako mora se kod ovog puka upaziti veli broj ljudih, koji dostignu najdulju starost s licem veselim i s hitrinom tila.

Smert i sprovod.

XIX.

Kad je koga Morlaka jako kinila bolest, odma mu se zove svestenika, da ga izpovidi i pričesti. Ti bogoljubni običaj tvrdo uzderži se kod ovoga puka dobra i kriposna. Starešina pa od kuće išće svakojakim načinom i s kojomudragom tratnjom ugoditi bolesniku, i dati mu sve ono, što moglo bi olagati mu tugu smertnu. Na čas smertni oko postelje skupe se obično svi od kuće, i svom dušom mole Boga, da dobrovoljno primi ga u krilo svoje. Netom umro, s jednim glasom svi okolo stojeći stanu plakati i jaukati, i s njimi slagaju svoje plače i jaukanja priatelji, koji po srići u kući se nahode. Tu govore: jaoh Božo (ili kako mu bude ime) moje gerdne rane! Jaoj ko će tvoga pusta konja jahati! Jaoj ko će tvoje haljine nositi! Jaoj ko će tvoje oružje pasati i t. d.

Obično mertvac po svu noć u kući ostaje, a rodbina, susidi i priatelji kupe se, da čine družbu, zašto misle, da kad bi oni merca ostavili sa-

ma bilo bi mu žao. Medju tim ima se naći kogod, ko umi štiti, i malo da ne svedjer tu imaju knjižetinu, koja straši i užiče razmnivu, čini napeti oberve, i uzmaža učitanja. Ali za da društvo prikloni uši k štivenju, i za da se ne pusti od sna pridobiti, serčaju svaki hip čašicu rakie, i kroz takvog štivenja i napijanja dodje zora. U to počimlju žalne pohodbe, gdi uz svakoj ima plača i jaukanja. Žene od rodbine kašto slože se s priateljicama i pjevaju s osmeroredcim stihovima pohvalu umerloga s dreselim glasom. U primorju pak dohode još, kao u rimska doba (*Festo, Nonio, Marcello...*), narikuše t. j. žene, koje za plaču plaču merca, nu i mnokrat naše narikuše čine i odviše, čeparljaju lice i tergaju kose

Ako mertvačko tilo se nahodi puno na daleko od cerkve, nose ga na ramena, a na susret im dohodi sveštenik, potom kad se sastanu, uprave se k cerkvi. Pjevanje sveštenikovo i plač i jaukanje žensko zajedno podaju tako duboko i tužno zvečanje, da to moglo bi u zlovoljnost priokrenuti dušu najčistju i najveseliu. Tilesinu općenito omataju s bilim platnom.

Potle neg su pristali cerkovni načini, idu da ukopaju merca, i ovdi iznova ponavljaju se plači i jaukanja od sve rodbine. Žene tada pridaju mercu mnoga poručjenja kako n. p. da pozdravi rodjake svoje te i te, i priatelje na drugi svit. Poslie toga sva zadružba vratja se kući, gdi biaše mer-

tvac, i primlja se pitja rakie. Kad pa zapadne sunce svi priatelji i poznanci umerloga noseći kruha, vina i smoka do potrebe vratjaju se kući merca, i na njegovu uspomenu čine gozbu, odkle malo da ne svi piani otidu. Tu napijaju ovako „ za izpoko^j duše brata (kako mu bude ime; ako li je žensko, a ono sestre) Bog da mu duši prosti “. A ostali za tim svi u glas poviču „ Bog da mu duši prosti “. Rišćani Morlaki, i kašto i katolici na znak svoje žalosti, puštjaju bradu, da im raste za nekoliko misecah, običaj, koi ima od istočnih stranah. Sva rodbina umerloga za jednu godinu nosi na glavu cernu kapu, a kogod na isti način čini omastiti i svoje haljine. Žene pokrivaju se cernim mahramama, i obukuju se u cerno. Za misec dana i malo više, kako ih veće kosi tuga oli manje, Morlakinje zajedno svojim priateljicama često povratjaju se na grob umerloga, navlastito u dan svetačnji, gdi svim glasom plaču i jaukaju. Ako pa kadgod nemogu poći cić koje stvari, drugde umole merca, da im prosti, i kažu mu istinito uzrok. Ali ovi običaj, koi se nahodjaše i kod starih Rimljanah (Tibullo), počimlje pristavati. Morlakinje obično još nose kerstjene vode i oplakaju grob njihovih didovah. Mati za sinomi sestra za bratom tuguje kašto po dvi i po tri godine: kad je sama kod kuće ilikad izidje kud u polje, a ona tuži i nariče kao da pjeva. Dosta puta bi suza iz kamena udarila, kako

žalostivo mati nariče za sinom, ili sestra za bratom. U sadašnje vrime malo kad žena tuži za mužem i divojka isprošena za momkom.

Zaglava.

XX.

Evo koliko mogao sam pokupiti po narodnim knjigama od običajah Morlakah. Evo ti, predragi štioce, različnosti, koje ovi puk razlučuju od drugih narodah. Ove kad bi se dobro promatrale mogle bi zadovoljiti svakoga, i po sebi uzderžu bogastvo izversno prudnih dilovanjah, što trudno kašto mora se utražiti u dogodovštinah inih pukovah. Prem da je to tako, ništa manje Morlak od dneva do dneva za na misto tvrdo i virno poderžati takovo pricinjeno blago, ohaja se svetoveće i postavlja u zabit njegove običaje, i koliko veće on opći po primorju i stanuje po gradovima kod Talianah, toliko manje bavi se o njima. I nebi htio da bude istinito ovo moje mnjenje t. j. da na način napredovanja u bogastvo Morlak postupno izgubio bi ovo mnogocinjeno blago od njegovih običajah, koji deržeći ga u samoći, čine ga ništa ne manje izversna i iziskivana od inostranih narodah. Ali pitam ga s' ovom besidom slavnoga *Tomasea*, i zaglavljujem „Kada će, Bože, dospiti ovo ćoravo i neopako slidjenje

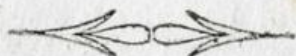
za tujim običajim? Slavjani budimo bratjo naj-
prije, ovo neka nam bude tilo naše, a druge stvari
neka nam dodju izvana kano svarena hrana, od
koje se što je najbolje s kervjom miša, a suvišak
neostaje da ju šteti “.

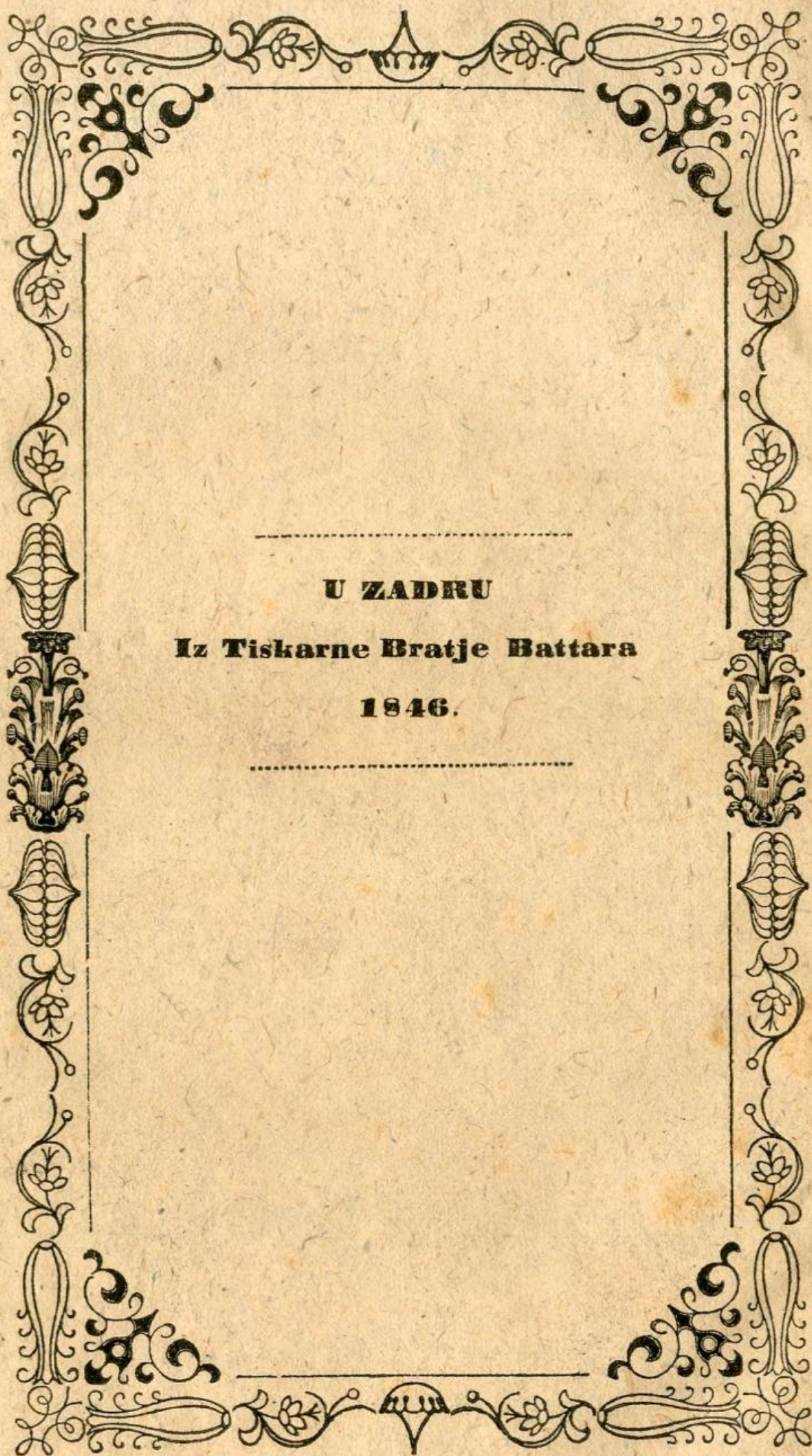
Sverha.

KAZALO PREDMETAH.

<i>Predgovor.</i>	strani 5
I. <i>Istočenje Morlakah.</i>	8
II. <i>Imenoizlaze riči Morlak.</i>	13
III. <i>Čudoredne kriposti Morlakah.</i>	15
IV. <i>Priateljstva i neprijateljstva.</i>	20
V. <i>Otmica.</i>	24
VI. <i>Bogoštovje.</i>	29
VII. <i>Svetkovine.</i>	33
VIII. <i>Učitanja.</i>	40
IX. <i>Badnjaci.</i>	44
X. <i>Vridnosti i zanati.</i>	47
XI. <i>Odića.</i>	55
XII. <i>Venčanja.</i>	59
XIII. <i>Prisobnosti i rodjenja.</i>	68
XIV. <i>Jeća i stvari domovne.</i>	70
XV. <i>Jezik.</i>	73
XVI. <i>Poslovice.</i>	80
XVII. <i>Spivanja i Pisništvo.</i>	91
XVIII. <i>Tanci i igre.</i>	101
XIX. <i>Smert i sprovod.</i>	110
XX. <i>Zaglava.</i>	113

U ZADRU

Iz Tiskarne Bratje Battara

1846.

